

О. І. Пометун, Т. О. Ремех

ПРАВознавство

ПРАКТИЧНИЙ КУРС

9
клас

ПІДРУЧНИК

Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України

ББК 67Я721
П73

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (Наказ № 56 від 02.02.2009 р.)

Незалежні експерти:

- Л. Б. Доронюк* – учитель-методист СЗОШ І-ІІІ ст. № 1 Рогатинської районної ради Івано-Франківської обл.;
- О. Д. Шайтан* – учитель, завідувач кафедри історії та правознавства ліцею Харківського державного університету;
- О. М. Ганута* – методист Методичного кабінету відділу освіти Уманської міської ради Черкаської обл.;
- Г. А. Пашковський* – методист Кримського республіканського ІППО;
- Т. О. Чубукова* – канд. пед. наук, старший науковий співробітник Інституту педагогіки АПН України;
- І. Б. Усенко* – канд. юрид. наук, професор, завідувач відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корещького НАН України

Відповідальні за підготовку до видання:

- Р. І. Євтушенко* – головний спеціаліст Міністерства освіти і науки України;
- О. В. Галегова* – методист вищої категорії Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Пометун О. І., Ремех Т. О.

П73 Правознавство. Практичний курс : підручник для 9 кл. / О. І. Пометун, Т. О. Ремех. – К. : Літера ЛТД, 2009. – 192 с.
ISBN 978-966-2032-93-2

Навчальне видання

Пометун Олена Іванівна, Ремех Тетяна Олексіївна

ПРАВОЗНАВСТВО
Практичний курс
9 клас

Редактор-коректор С. В. Хрустальова. Технічний редактор Л. Ф. Усаненко

Підп. до друку 02.07.2009. Формат 70х90/16.

Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 14,04. Обл.-вид. арк. 16,15.

Наклад 201 036 прим. Зам. № 6407.

Видавництво «Літера ЛТД». 03680, Київ, вул. Нестерова, 3, оф. 408.

Телефон для довідок 456-40-21. Свідоцтво про реєстрацію № 923 від 22.05.2002 р.

Віддруковано в ПП «Тріада +».

ISBN 978-966-2032-93-2

© О. І. Пометун, Т. О. Ремех, 2009
© «Літера ЛТД», 2009

Шановні друзі!

Ми запрошуємо вас до подорожі у світ права. Право – це важливе досягнення людської цивілізації, яке виникло ще в давнину і протягом тривалого часу впливає і впливатиме на життя суспільства в цілому й кожної людини зокрема.

Більшість звичних форм нашої повсякденної поведінки передбачені й регламентовані правом, хоча ми і не сприймаємо їх як такі. Знання та свідоме застосування правових норм робить життя людини ефективним, безпечним, комфортним, отже, і щасливішим.

Перед Вами підручник з курсу, присвяченого вивченню та практичному застосуванню норм права і приписів законів нашої держави. Сподіваємося, що цей підручник і цікаві, веселі, але серйозні уроки з практичного курсу правознавства допоможуть вам зрозуміти самих себе, людей навколо себе і суспільство, в якому ви живете, виробити власну життєву позицію та впевненість у собі, вміння орієнтуватись у мінливому світі.

Вивчаючи цей предмет, ви опануєте нові знання, зможете розвинути багато корисних умінь і навичок, які знадобляться вам не тільки в майбутньому «дорослому житті», а й сьогодні, адже ви вже достатньо самостійні й відповідальні. Ви зможете по-новому подивитися на проблеми політичного, державного і громадського життя, знайти інтерес і сенс в активній громадянській залученості. Сподіваємося, що практичний курс правознавства стане одним із камінчиків, що, за мудрим висловом індійського філософа, «може змінити течію ріки» вашого життя.

Бажаємо успіхів у навчанні!

З повагою, автори

ВСТУП

Тема 1. ДЛЯ ЧОГО ВИВЧАЄМО ПРАВОЗНАВСТВО

Після цього уроку ви зможете:

- розповідати про мету, завдання, особливості курсу;
- пояснювати, як працювати на уроках;
- висловлювати власні очікування щодо вивчення курсу.

1. Якими є мета, завдання та особливості курсу

Завдання 1. Працюючи в парах*, згадайте, хто такі юристи. Назвіть кілька ситуацій, коли люди звертаються до представників юридичної професії.

Прочитайте наведену нижче притчу та **обговоріть у загальному колі***: чим, на вашу думку, відрізняються два способи вираження думок – побутовий і юридичний? Чому вони такі різні?

«В університеті на юридичному факультеті професор опитує студента:

– Якщо Ви забажаєте пригостити когось помаранчею, як Ви це робитимете?

– Я скажу: «Будь ласка, пригощайтесь!» – відповів студент.

– Ні! Ні! – розгнівався професор. – Думайте як юрист!!!

– Добре, – відповів студент. – Тоді я скажу: «Цим я передаю Вам належні мені права, вимоги, переваги й інші інтереси на власність, що іменується помаранчею, з правом віджимати, розрізати, заморожувати й інакше споживати її, використовуючи для цього різні пристосування, як ті, що існують у наш час, так і ті, що будуть винайдені пізніше, чи без використання цих пристосувань, а також передавати зазначену вище власність третім особам зі скоринкою, м'якоттю, соком та насінням чи без таких...»

При вивченні багатьох шкільних предметів ви вже зустрічались зі словом «право» і, напевно, знаєте, що воно означає. А що ж таке правознавство?

* Означає, що інструкцію, як працювати за тим чи іншим методом, ви знайдете в додатку до підручника.

Термін «правознавство» складається з двох частин «право» і «знати», а отже зміст нашого курсу буде пов'язаний із знанням права як системи загальнообов'язкових норм, що регулюють поведінку людей.

Для того щоб краще зрозуміти, що ви вивчатимете і навіщо це вам потрібно, дайте відповідь на наведені нижче запитання, які стосуються змісту підручника «Правознавство. Практичний курс». Це буде відправним пунктом, з якого починається ваша подорож у світ права.

Завдання 2. Відповідайте на питання чесно, роблячи олівцем необхідні позначки. Обирайте відповідь «так» чи «ні», а там, де стоять цифри, позначте одну з них (врахуйте, що 1 – це «ніколи», 2 – «іноколи», 3 – «часто», 4 – «майже завжди», 5 – «завжди»).

Пам'ятайте, що це – не змагання. Тут немає «правильних» чи «неправильних» відповідей – тільки правдиві і неправдиві.

Не витрачайте багато часу на обмірковування. Якщо вам запитання не зрозуміле – зверніться до вчителя. Звертайте увагу на незнайомі слова.

Яку роль відіграють правила в моєму житті?

Я розумію, навіщо в житті потрібні правила	так / ні
Я дотримуюсь правил поведінки в школі, сім'ї, на вулиці	1 2 3 4 5

Що я знаю про право і закони?

Я можу назвати щонайменше три галузі права	так / ні
Я можу пояснити, яку роль відіграє право в моєму житті	так / ні
Я розумію, чим закони відрізняються від правил	так / ні
Я цікавлюся діяльністю Верховної Ради щодо ухвалення нових законів	1 2 3 4 5

Чи розумію я, що таке правопорушення?

Моя поведінка є правомірною	1 2 3 4 5
Я стикався/стикалась у своєму житті з правопорушеннями	так / ні
Я можу пояснити, коли і як людина відповідає за правопорушення	так / ні

Як я ставлюсь до прав і свобод людини і громадянина?

Я можу пояснити, що означає словосполучення «права і свободи людини»	так / ні
Я реалізую свої конституційні права як громадянин/громадянка України	1 2 3 4 5
Я поважаю права і свободи інших людей	так / ні
Я можу назвати щонайменше два міжнародні документи про права і свободи людини	так / ні

Що для мене означає бути громадянином?

Я можу пояснити, що означає бути громадянином України	так / ні
Я відчуваю себе громадянином/громадянкою України	1 2 3 4 5
Я виконую обов'язки громадянина/громадянки України	1 2 3 4 5
Мої батьки беруть участь у житті держави	1 2 3 4 5
Я беру участь у діяльності органів шкільного самоврядування	1 2 3 4 5

Як стосується мене цивільне право?

Я є власником/власницею майна	так / ні
Я можу розпоряджатись майном моєї сім'ї	1 2 3 4 5
Я можу пояснити, які цивільно-правові договори можуть укладати неповнолітні	так / ні
Я можу започаткувати свою власну справу й отримувати прибуток	так / ні

Чи обізнаний я споживач?

Я виконую роль споживача	1 2 3 4 5
Я захищаю свої права споживача у разі порушення	1 2 3 4 5

Що мені відомо з сімейного права?

Мої батьки щодо мене дотримуються норм сімейного права	1 2 3 4 5
Я виконую свої обов'язки щодо моїх батьків відповідно до положень сімейного законодавства	1 2 3 4 5

Як захищає закон мої права у трудових відносинах?

Я маю право на працю відповідно до закону	так / ні
Я маю право на оплату праці, якщо я працюю	так / ні
Я можу пояснити, як закон захищає права неповнолітніх у трудових відносинах	так / ні

Наскільки я орієнтуюсь в адміністративному та кримінальному праві?

Я можу відрізнити адміністративний проступок від злочину	так / ні
Я можу пояснити, чому злочин небезпечний для суспільства	так / ні
Я поведжуся так, щоб не стати жертвою злочину	1 2 3 4 5
Я можу назвати принаймні три види злочинів, за які кримінальна відповідальність настає з 14 років	так / ні

Хто захищає мої права?

Я звертаюся до працівників правоохоронних органів по допомогу у складних ситуаціях мого життя	1 2 3 4 5
Я можу пояснити, для чого існують суди в Україні	так / ні
Я цікавлюся діяльністю людей юридичних професій	1 2 3 4 5

Завдання 3. Після завершення індивідуальної роботи **обговоріть у загальному колі:** які думки та почуття викликала у вас ця робота? Чи змінилося ваше розуміння ролі права в житті? Які запитання виявились для вас легкими, які важкими і незрозумілими? Як ви думаєте, чого ви можете навчитись за цей рік?

Після закінчення обговорення порівняйте ваші думки з думками авторів підручника.

Відповідаючи на запитання, вмішені вище, ви, напевне, звернули увагу, що вони пов'язані з правом, юридичною наукою. Проте більшість із них – про ваше повсякденне життя і поведінку, ваші дії, вчинки та звички. І це зрозуміло, адже загальні, спільні для всіх правила поведінки людей – правові норми – супроводжують нас від народження протягом усього життя, врегульовуючи його. Вони захищають наші інтереси, роблять існування суспільства безпечним і комфортним.

Вивчаючи цей курс, ви ознайомитеся із правилами і законами та їх дією в повсякденному житті, дізнаєтесь, як будувати стосунки з іншими людьми, якими нормами і правилами врегульовується поведінка неповнолітніх, у чому полягає зміст ваших прав і обов'язків як людини і громадянина, які права та обов'язки людей, які вас оточують, як виходити з багатьох складних і конфліктних життєвих ситуацій, хто і як може допомогти вам у цьому.

За цей рік ви зможете навчитись:

- пояснювати, що таке право і яка його роль у житті суспільства, визначати деякі важливі поняття і терміни юридичної науки;
- опрацьовувати окремі положення нормативно-правових актів;
- аналізувати, оцінювати і розв'язувати життєві ситуації, спираючись на знання положень законів;
- використовувати, застосовувати і дотримуватись правових норм у своїй поведінці;
- оцінювати і регулювати свої взаємини з іншими людьми, спілкуватись, дискутувати, колективно розв'язувати проблеми;
- застосовувати на правовому матеріалі критичне мислення, аналіз, синтез, оцінку;
- визначити власне ставлення до законів, їх місця й ролі в нашому житті.

2. Як будемо працювати

Інформацію, що ви отримуватимете на уроках, не треба заучувати. Її потрібно осмислювати, усвідомити, як, яким чином ці знання можуть бути використані, застосовані вами не тільки у «дорослому» житті, а вже сьогодні й завтра – на вулиці, в родині, у рідній школі, з-поміж своїх однолітків. У цьому вам допоможуть численні практичні завдання, задачі, правові ситуації, які ви будете виконувати і розглядати під час навчання, співпрацюючи та навчаючи одне одного у парах, трійках, малих групах, у загальному колі.

На уроках ви побуваєте в уявній ролі мільйонера або затриманого, судді чи адвоката, обвинуваченого або потерпілого; в ролі батьків, учителів, учнів, роботодавця і працівника, покупця та продавця; в ситуаціях, коли в дію вступають правові норми, в ситуаціях, коли можуть бути порушені ваші права, коли ви стали на захист прав людини як представник органів держави чи правозахисної організації тощо. Щоб працювати ефективно, уважно читайте і виконуйте інструкції, викладені у підручнику, а також рекомендації вчителя.

Бажано вести зошит і записувати все, що здалося вам важливим, новим, потребує роз'яснення, а також усе, на що звертатиме увагу вчитель. У зошиті фіксуйте власні думки, пропозиції, ідеї, зауваження, доповнення, питання до інших учнів. Це допоможе вам досягти хороших навчальних результатів.

Намагайтеся бути активними, толерантними і ввічливими, оскільки думка кожного учня і кожної учениці є цінною у спільній роботі. На уроках ви набудете важливого досвіду прийняття колективних рішень, що дозволить зрозуміти, як створюються і діють закони держави і будь-які правила людського співжиття.

Завдання 4. Працюючи в малих групах*, сформулюйте і запропонуйте класу два–три основні правила спілкування на уроці, які допоможуть вам ефективно співпрацювати і почуватися безпечно і комфортно.

Обговоріть усі пропозиції і голосуванням визначте невеличкий перелік (не більше п'яти–семи) правил поведінки на уроках правознавства. Домовтесь, як ви забезпечуватимете їх дотримання усіма протягом навчального року.

3. Як користуватись підручником

На сторінках підручника ви знайдете приклади різних життєвих ситуацій, практичні поради, витяги з міжнародних актів і Законів України, зразки юридичних документів. Сподіваємось, що він стане для вас своєрідним довідником і порадиником у житті.

Завдання 5. Працюючи в парах, роздивіться уважно підручник і дайте відповідь: де розміщено зміст підручника? На які частини він поділений, скільки їх? З яких частин складається тема? Що вміщено в додатках?

1. **Матеріал підручника** опрацюуйте уважно: обов'язково прочитайте весь текст теми в класі або вдома. Зосереджуйтесь на **результатах навчання**, які вміщені на початку кожної теми. Саме їх досягнення перевірятиме вчитель.

2. **Колективні завдання та вправи**, позначені , виконуйте в класі. Вони допоможуть вам зосередитись на основних питаннях змісту. Працюйте над ними в парах або малих групах, дотримуючись правил, що вміщені в додатку. Це сприятиме як навчанню, так і цікавому спілкуванню з однокласниками та однокласницями.

3. **Цікаві й творчі завдання**, позначені , виконуйте індивідуально, оскільки вони потребують серйозних міркувань.

4. **Конкретні правові ситуації**, що пропонуються для вашого розгляду й аналізу, позначені . Працюючи над ними, уявляйте себе учасниками ситуації або тими, до кого звернулися за порадою. Продумуйте, як треба поводитися у таких випадках.

5. **Практичні поради** позначені . Використовуйте їх у повсякденному житті, якщо потрапляєте у подібну ситуацію.

6. **Завдання, які потребують проведення власних спостережень і досліджень** ваших звичок, поведінки, стосунків з іншими, позначені .

7. Усі важливі положення в тексті виділено **особливим шрифтом**. Це допоможе вам бути уважними. *Жирним курсивом* подано нові для вас поняття, які мають

обов'язково бути засвоєні. Вони, як правило, пояснюються безпосередньо в тексті та є важливими для його розуміння. Їх також подано у словничку до теми, а пояснення їх змісту ви знайдете у словнику, який вміщено у додатках до підручника.

8. **Наприкінці уроку**, щоб перевірити, як ви засвоїли матеріал, виконайте завдання, позначені . Це допоможе вам з'ясувати, чи досягли ви бажаних результатів уроку, на які сподівалися і які зазначені в темі.

9. На уроках ви працюватимете **за новими методами**, які описані у кінці підручника. Звертайтеся також до документів, поданих у додатках.

10. **Готуючись до наступного уроку**, ви знайдете три–п'ять завдань, позначених , з яких можна обирати для виконання ті, що задані вчителем, або ті, що зацікавили вас.

11. **Якщо ви були відсутні на уроці**, прочитайте текст теми і виконайте всі завдання і вправи самостійно.

 Завдання 6. 1) **Працюючи в парах**, поверніться до притчі, яку ви читали на початку уроку, поясніть, чому «юридична мова», на відміну від звичайної, є такою складною і багатослівною, чому вона потребує обумовлень і припущень. Що може статися, якщо юристи, наприклад судді, говоримуть, «як усі люди»?
2) За допомогою **уявного мікрофона*** обміняйтесь думками, закінчуючи речення: «Від вивчення курсу я очікую для себе...». Зверніть увагу, чи збіглися ваші думки з думками однокласників.

.....
Словничок до теми: **юридична наука, правознавство**
.....

 1. Розкажіть батькам або іншим дорослим, який предмет ви почали вивчати. Згадайте разом з ними приклади з життя, коли право відіграло важливу роль у врегулюванні певної ситуації.
2. Придумайте якомога більше слів, які ви можете скласти, використовуючи букви слова «правознавство».
3. Підготуйте разом з друзями плакат із текстом і малюнками, який ілюструє прийняті вами на уроці правила поведінки.
4. Придумайте власний короткий вірш, загадку чи прислів'я про роль права в житті людей.

1

Розділ

ПРАВИЛА І ЗАКОНИ В СУСПІЛЬСТВІ ТА ТВОЄМУ ЖИТТІ

Тема 2. ЗА ЯКИМИ ПРАВИЛАМИ МИ ЖИВЕМО

Після засвоєння змісту цієї теми ви зможете:

- пояснити, що таке правила, розповісти, як і чому вони виникають у суспільстві;
- наводити приклади правил, які діють у різних сферах суспільного життя;
- висловлювати власне ставлення до правил співжиття людей та їх дотримання.

1. Що таке правила та як вони виникають

Завдання 1. Працюючи в парах, згадайте два–три приклади ігор, учасниками яких ви нещодавно були. Чи існували в іграх правила? Яке значення мали ці правила?

Прочитайте фрагмент казки Лазаря Лагіна «Старий Хоттабич».

Обговоріть у загальному колі: чим керувався Хоттабич, «нагородивши» кожного гравця красивим м'ячем? Чому його винахід уболівальники назвали хуліганством? Яке значення мають правила у будь-якій грі?

«...Суддя поклав м'яч у самісінькому центрі поля. Обидві команди вибігли зі своїх роздягалень і вишикувалися одна проти одної. Капітани обмінялися рукостисканнями, кинули жереб...

– Чи не будеш люб'язним ти, о Волько, пояснити твоєму негідному слугі, що робитимуть з м'ячем ці двадцять два настільки симпатичні мені молоді хлопці! – шанобливо допитувався Хоттабич. Але Волька у відповідь лише нетерпляче відмахнувся:

– Зараз усе сам зрозуміш.

Якраз у цей момент гравець «Зубила» гучно вдарив носом бутса по м'ячу – і змагання почалися.

– Невже цим двадцяти двом приємним молодим людям доведеться бігати по величезному полю, втрачати сили, падати і штовхати один одного лише задля того, щоб мати можливість кілька секунд поганяти невеличкий шкіряний м'ячик? І все це лише тому, що на всіх знайшовся для гри лише один м'яч? – незадоволено запитав Хоттабич...

...Пронизливо пролунав свисток судді, але гравці і без того завмерли на місці. Сталося щось нечуване в історії футболу й абсолютно нез'ясовне з точки зору законів природи: звідкись зверху, з піднебесся, впали і покотилися по полю двадцять два яскраво розфарбовані м'ячі. Всі вони були виготовлені з чудового сап'яну.

– Неподобство!.. Нечуване хуліганство!.. Хто це дозволяє собі такі обурливі жарти? – збуджено кричали на трибунах...

– Що ти накоїв! – зашепотів Волька Хоттабичу на вухо...

– Я думав, буде краще, якщо кожен гравець матиме можливість, не штовхаючись і не бігаючи, як божевільний, по цьому величезному полю, вволю пограти власним м'ячем, – зауважив Хоттабич...»

Правило – загальноприйнятий спосіб або порядок дій, певне положення, в якому відображено взірець діяльності або поведінки людини.

Життя людей, як футбол чи будь-які інші ігри або змагання, теж урегульоване правилами. З незапам'ятних часів люди зрозуміли, що свавілля, ігнорування інтересів інших веде до конфліктів, небезпечних для існування роду, племені, народу, суспільства в цілому. Виходячи зі свого життєвого досвіду, багатовікової практики спільного існування, трудових, майнових, родинних та інших відносин, люди почали встановлювати спільні для всіх норми і правила поведінки. Вони стали підкорятися загальним правилам і засуджували тих, хто їх порушував.

2. Які правила існують у суспільстві

Завдання 2. Працюючи в загальному колі, пригадайте життєві ситуації, в яких ви зустрічалися з тими чи іншими правилами поведінки. Складіть перелік з трьох–чотирьох таких ситуацій.

Соціальні норми – правила, вироблені суспільством чи групою людей у процесі спільного життя і діяльності.

У суспільстві існують найрізноманітніші правила: етикету, дорожнього руху, поведінки в школі, громадських місцях, на транспорті, у сім'ї тощо. Правила, якими регулюються дії та вчинки людей, відносини між ними, називають соціальними нормами («норма» з грецької – правило).

Соціальні норми відрізняються між собою тим, що вони регулюють суспільні відносини у різних сферах життя й адресовані різним людям як учасникам таких відносин, вони виникають по-різному й різними способами стають відомими тим, кого вони стосуються. Дотримуватися цих норм можна примусити теж по-різному.

Пригадайте, наприклад, правила, що існують у сім'ї. Їх створюють члени сім'ї, а тому в різних сім'ях і правила життя можуть бути відмінними. Такі норми ніде не записані і, як правило, дотримуються всіма членами сім'ї добровільно. Дітей вчать цим правилам батьки, але якщо дитина не хоче виконувати те чи інше правило, вони можуть примусити її.

Найпершими правилами поведінки, що виникли до появи держави, були звичаї та традиції. Звичаї – це правила, що закріплюються у свідомості людей як найбільш корисні чи розумні за певних умов моделі поведінки, які передаються від покоління до покоління. У нашому житті існує чимало звичаїв. Наприклад, у школах щорічно відбувається свято останнього дзвоника. А от зустрічати особливо дорогих чи важких гостей хлібом-сіллю – це теж правило, що називається традицією.

З моральними нормами, що також виникли у давні часи, ви знайомилися на уроках етики і пам'ятаєте, що в них знаходять своє відображення уявлення людей про добро і зло, обов'язок, справедливість, совість, честь. Дотримання норм моралі забезпечується силою громадської думки.

Окрім звичаїв, традицій та моральних норм існують й інші. Наприклад, релігійні норми відображають ставлення людей до Бога, регулюють порядок відправлення релігійних обрядів тощо. Знайти ці норми ми можемо у священних книгах – Біблії, Корані, Талмуді та інших.

З появою держави з'являються норми права.

Завдання 3. Працюючи в малих групах, прочитайте наведені нижче соціальні норми. Порівняйте їх за такими ознаками:

- яку сферу суспільного життя врегульовують;
- кому вони адресовані;
- як виникли;
- у який спосіб доводяться до відома тих, кого стосуються;
- що змушує людей дотримуватися їх.

Представте свої думки класом методом **«коло ідей»***.

- 1) У громадському транспорті поступайтеся місцем людям похилого віку.
- 2) За злочин відповідають особи, яким до його вчинення виповнилося шістнадцять років.
- 3) Не говоріть неправди.
- 4) Переходьте вулицю в означеному місці.
- 5) Не крадіть.
- 6) Не залишайте друзів у біді.
- 7) Вітайте рідних з Новим роком та днем народження.
- 8) Носити брудну сорочку некрасиво.
- 9) Обов'язком громадянина є сплата податків.
- 10) Любіть ближнього свого, як самого себе.

3. У чому призначення правил

Завдання 4. Працюючи у загальному колі, поясніть, у чому призначення правил, що існують у суспільстві. Порівняйте висловлені вами думки з текстом підручника.

Правила поведінки встановлюють самі люди, а дотримання їх робить спілкування людей гуманним і комфортним. Кожна група людей, мала чи велика – сім'я, школа, місто, держава – укладає свої правила поведінки й вимагає слідування їм. Вони дають можливість безконфліктно співіснувати та ефективно взаємодіяти людям, які різняться потребами, інтересами, соціальним станом тощо. Саме завдяки правилам існує звичний для нас суспільний порядок.

Людина не задумується про існування і дію того чи того правила доти, доки воно дотримується, й відчуває певний дискомфорт у разі його невиконання чи порушення. Правила, як повітря, – ми не думаємо про нього, доки вільно дихаємо, й починаємо нервуватись при бодай найменшій його нестачі.

Правила можуть порушуватись, коли вони не збігаються з потребами людей, незрозумілі для них, викликають у них протест. Інколи люди не усвідомлюють або не замислюються, чому необхідно дотримуватися певних правил або вважають їх неважливими для себе. Проте в кожному випадку порушення правил ми маємо думати, до яких наслідків це призведе, якою є наша особиста та спільна відповідальність за все те, що відбувається навколо нас.

Завдання 5. Один іспанський діяч вимагав: «Скасуйте всі правила вуличного руху. Чому я повинен повертати праворуч, коли мені потрібно ліворуч? Це – проти принципів свободи».

Відомий італійський історик і поет стверджував: «Суспільна свобода є не що інше, як пунктуальне дотримання суспільних законів, справедливих і рівних для всіх».

Порівняйте ці вислови. Який із них видається вам правильним? Чому?

Завдання 6. 1) Поверніться до фрагмента казки про Хоттабича. Спробуйте уявити себе гравцем однієї з команд. Опишіть фінал гри за умови, що кожен гравець на футбольному полі «ганятиме» власного м'яча. **Обговоріть у загальному колі** варіанти.

2) Закінчіть речення:

Правила відіграють важливу роль у суспільному житті, оскільки...

Я намагаюсь завжди (інколи, рідко) дотримуватись соціальних норм, оскільки...

Запишіть ваші думки і представте їх класу, користуючись **уявним мікрофоном**.

.....
Словничок до теми: **правило, соціальні норми**
.....

1. Подумайте і дайте відповідь: що означає слово «правило»? Що таке соціальна норма? В яких сферах життя суспільства діють правила? Які правила характерні для різних сфер життя? Наведіть приклади.

2. Поясніть, що означають словосполучення: 1) «брати за правило», 2) «відступати від правил», 3) «золоте правило», 4) «не в моїх правилах», 5) «правила хорошого тону», 6) «за всіма правилами», 7) «залізне правило», 8) «як правило».

Придумайте приклади життєвих ситуацій, до яких можна застосувати ці словосполучення.

3. Прочитайте початок історії:

«Ранком, ідучи до школи, дев'ятикласник Павло зустрів дідуса, який запитав, як знайти молочний магазин. У відповідь Павло не тільки пояснив дорогу, а й провів його до магазину. Вони розговорилися, і Павло поскаржився дідусеві, що в житті йому дуже заважають усілякі правила: не розмовляти на уроках, прибирати за собою, дотримуватися режиму дня тощо. Дідусь повідомив хлопцеві, що він чарівник, а потім додав, що Павло йому дуже сподобався і він готовий зробити подарунок: скасувати з цієї хвилини всі правила, що існували в цьому місті і яких дотримувалися всі мешканці. Так і сталося»...

Придумайте продовження історії й опишіть, як пройшов день у Павла та його друзів.

Тема 3. ЯКУ РОЛЬ ВІДІГРАЄ ПРАВО В ЖИТТІ ЛЮДЕЙ

Після засвоєння змісту цієї теми ви зможете:

- розтлумачувати поняття «право» і «правова норма»;
- пояснювати, що таке галузь права, називати основні галузі та наводити приклади правових норм, розрізняючи їх за галузями;
- характеризувати правові відносини і наводити приклади правових ситуацій;
- давати власну оцінку ролі права в житті людей.

1. Що таке право і норма права

Завдання 1. Працюючи в парах, прочитайте фрагмент із книги Миколи Носова «Незнайко в Сонячному місті». **Обговоріть у загальному колі:** які дії вчинив розбишака Супчик (перелічіть)? Які соціальні норми потрібні, на вашу думку, для ефективного врегулювання подібних ситуацій? Чому? Чим керувався міліціонер Черевичкін, призначаючи покарання Супчикові?

«...Одного дня стався такий випадок. По вулиці назустріч один одному... йшли двоє коротунчиків – Супчик і Крендельок... Вони не бажали поступитися один одному дорогою, й один наступив другому на ногу... вони почали обзиватися поганими словами... Супчик «заїхав» кулаком Крендельку по потилиці і поставив синця під оком. Тоді міліціонер на ім'я Черевичкін схопив за коміря Супчика й потягнув у відділок міліції. По дорозі Супчик намагався вирватися і вкусив міліціонера за руку. Черевичкін розгнівався й, коли прийшов у

міліцію, дістав із шафи товстелезну книгу, що зберігалася там з незапам'ятних часів, у якій були записані всі старовинні закони, і відшукав у ній, що за кожний удар по потилиці за тих часів належало карати однією добою арешту, за синець під оком – трьома і за вкушену руку – теж трьома. Вирішивши застосувати цей стародавній закон, Черевичкін повідомив Сунчикові, що той арештований за всі вчинені ним злочини на сім днів, відвів його в окрему кімнатку і закрив її на ключ».

Завдання 2. На основі тексту підручника порівняйте правові норми з іншими соціальними нормами. Зробіть це у вигляді таблиці.

Запитання для порівняння	Норми права	Інші соціальні норми
--------------------------	-------------	----------------------

Право як регулювальник поведінки людей з'явилося пізніше за мораль. На відміну від моральних, норми права не стосуються думок і почуттів людини, а врегульовують її вчинки та дії. Вони спираються на мораль, а та, у свою чергу, допомагає правовим нормам встановлювати справедливість у суспільстві, наприклад забороняючи те саме, що забороняють і норми права: жорстокість, крадіжку, зраду, наклеп, продажність тощо.

Систему загальнообов'язкових правил поведінки – правових норм називають правом. Норми, що її складають, пов'язані між собою як складові одного механізму. Вони визначають межі свободи і рівність людей у реалізації й захисті їхніх інтересів.

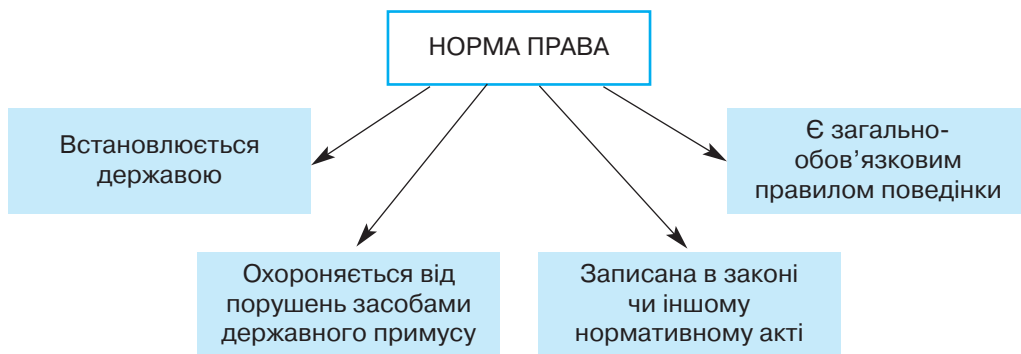
Право – це система загальнообов'язкових правил поведінки, що встановлює й охороняє держава для регулювання відносин у суспільстві.

Норми права є програмами, моделями поведінки людини в типових, повторюваних, суспільно значимих ситуаціях і передбачають жорстко розписану поведінку осіб, яких вони стосуються, у вигляді певних прав та обов'язків. Наприклад, у нормі, яка регулює звернення громадян до суду за захистом порушеного права, встановлено, що громадянин має право подати до суду позовну заяву, а суд повинен її прийняти.

Норма права – це правило поведінки загального характеру, прийняте органом держави, яке має загальнообов'язкову силу й передбачає відповідальність перед державою у разі його порушення.

Норми права встановлює держава. Вони мають загальнообов'язковий характер для всіх, на кого поширюється влада конкретної держави, незалежно від того, як люди до них ставляться. Щоб надати їм обов'язковості, держава закріплює ці норми в своїх юридичних документах – законах, постановах, указах тощо.

Норми права відрізняються від інших соціальних норм тим, що охороняються й захищаються державою. Для цього в державі створюються й діють спеціальні органи – міліція, прокуратура, суд.

Як різним є характер погоди в різні пори року, так і норми права різняться за характером правил поведінки, що містяться в них. Є норми, що встановлюють обов'язок, – ти повинен зробити так: наприклад, у статті 51 Конституції України говориться, що «батьки зобов'язані утримувати своїх дітей до їх повноліття». Є ті, що надають нам права, тобто можливості діяти певним чином, уповноважують здійснювати конкретні дії для задоволення своїх потреб – ти можеш чинити так: наприклад, стаття 42 Конституції України стверджує, що «кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом». І, безумовно, є правові норми-заборони – ті, які забороняють вчиняти недозволені дії чи зловживати своїми можливостями (правами) – не роби цього: наприклад, стаття 30 Конституції України попереджає: «Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду».

Життя суспільства й окремих людей надзвичайно різноманітне. А тому норм права – сила-силенна. Їх так багато, що часом вони уявляються безмежною галактикою з незліченною кількістю зірок і планет. Причому вони не є застиглими раз і назавжди вказівками, а змінюються разом зі змінами в суспільстві й постійно удосконалюються відповідно до особливостей тої чи тої історичної епохи.

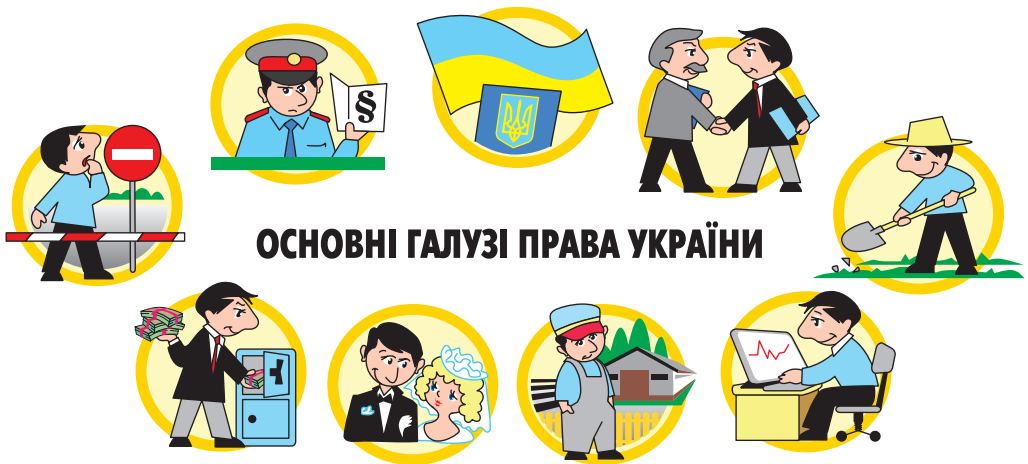
Завдання 3. Працюючи в малих групах, визначте, до якого виду відносяться наведені норми:

- 1) Зі статті 22 Сімейного кодексу України: Шлюбний вік для жінки встановлюється у сімнадцять, а для чоловіка – у вісімнадцять років.
- 2) Зі статті 67 Конституції України: Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.
- 3) Зі статті 55 Конституції України: Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.
- 4) Зі статті 52 Конституції України: Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.
- 5) Зі статті 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»: Громадяни України зобов'язані: а) берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища...

2. Що називають галуззю права

Право як сукупність правил суспільного життя можна уявити собі у вигляді могутнього дерева з міцним корінням, великою кількістю гілок і листя.

«Коріння» права – це ті правила, що регулюють поведінку людей у суспільстві: звичаї, традиції, релігійні та моральні норми тощо. Норми права – це «листя» великого дерева права, конкретні загальнообов'язкові правила, що розташовуються на «гілках». «Гілки» дерева права – це групи правових норм, які врегульовують відносини між людьми у певній сфері життя (в сім'ї, в магазині, у процесі праці тощо). Юристи називають їх *галуззями права*. Об'єднання норм права у групи дозволяє упорядкувати їх, швидко віднайти необхідну норму, уникнути можливих суперечностей між ними.

Завдання 4. Працюючи в парах, визначте, до якої галузі права належать наведені правові норми. Поясніть свою думку за таким зразком: це норма ... права, оскільки ...

- 1) Кримінальне покарання у вигляді арешту полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців.
- 2) Державна реєстрація шлюбу проводиться урочисто.
- 3) Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.
- 4) Забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років на важких роботах і роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах.
- 5) У разі вчинення особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років адміністративних правопорушень, передбачених статтями... 173 (дрібне хуліганство), вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах.
- 6) Зариті в землю або приховані іншим способом валютні та інші цінності, власник яких невідомий або в силу закону втратив на них право, вважаються скарбом.

3. Які суспільні відносини називають правовими

Серед безлічі суспільних відносин (економічних, релігійних, моральних тощо) важливими для кожної людини є правовідносини, адже саме в них норми права ніби «оживають» – перетворюються на конкретні права і обов'язки конкретної людини у конкретних відносинах з іншими людьми, організаціями чи державою (її органами).

Правовідносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами права, учасники яких наділені певними правами та обов'язками.

Правовідносини виникають, змінюються або припиняються, коли ми, наприклад, їдемо у громадському транспорті, даруємо якусь річ, здаємо багаж на зберігання до камери схову залізничного вокзалу, купуємо туристичну путівку тощо. Вони відрізняються від інших суспільних відносин тим, що:

- відображають зв'язок людей у суспільстві;
- виникають у зв'язку з приписами норм права і регулюються ними;
- передбачають наявність прав і обов'язків їхніх учасників;
- охороняються державою, як і саме право.

Правовідносини породжуються конкретними життєвими обставинами, в яких опиняються їх учасники. Ці обставини мають юридичне значення і називаються **юридичними фактами**.

Юридичні факти виникають навколо нас постійно.

Багато юридичних фактів залежать від внутрішнього бажання чи спонукання людини. Наприклад, купити чи не купити якусь річ – залежить від нашої волі. Однак юридичним фактом, який породжує, змінює або припиняє правовідносини, буде і стихійне лихо, і народження людини, і її смерть. Юридично значимі факти, які виникають поза волею людини, називаються **подіями**, а ті, котрі є результатом вольової поведінки людини, – **діями**. Дії осіб теж бувають різними – одні відтворюють закладений у нормі права взірець поведінки, інші – порушують приписи правових норм. А тому розрізняють правомірні та протиправні дії, або правопорушення. Вчинення правопорушення – це також юридичний факт.

Юридичним фактом є не тільки дія, а й бездіяльність, наприклад, коли людина не виконує своїх обов'язків і цим самим завдає шкоду бездіяльністю (лікар не надає допомоги постраждалим під час аварії).

Завдання 5. Працюючи у четвірках, на основі тексту визначте, які з юридичних фактів є діями, а які – подіями. Серед наведених дій назвіть правомірні та протиправні.

- 1) укладання договору оренди земельної ділянки;
- 2) сходження снігової лавини, що зруйнувала будівлі турбази;
- 3) загибель у ДТП особи, яка підписала договір банківського кредиту;
- 4) учинення особою крадіжки гаманця з валізи жінки;
- 5) народження у подружжя двійні;
- 6) реєстрація шлюбу між громадянином України і громадянкою Польщі.

Свою думку поясніть.

Завдання 6. 1) Поверніться до казки про Незнайка. Спробуйте визначити ситуації, що регулюються нормами права. Назвіть юридичні факти, що породжують правовідносини, та види цих правовідносин за галузями права.

2) Сформулюйте й запишіть власний висновок про роль правовідносин у житті людини і суспільства.

.....
 Словничок до теми: **право, норма права, галузь права, правовідносини, юридичний факт**

1. Подумайте і дайте відповідь: що таке право? Що називається галуззю права? Які основні галузі права України ви знаєте? Які відносини називають правовідносинами? Що таке юридичний факт?

2. Придумайте кілька словосполучень із словом «право» або пригадайте випадки з життя, коли ви або люди з вашого оточення використовували це слово. Запишіть їх у зошит і поясніть зміст цього слова у кожному випадку.

3. Відберіть та запишіть перелік із кількох правових ситуацій, що врегульовуються правовими нормами різних галузей права. Позначте, які це галузі.

Ситуація	Галузь права
----------	--------------

4. Попросіть одного з членів вашої родини коротко описати день, що пройшов. Віднайдіть у розповіді приклад правовідносин. Запишіть у зошит учасників цих правовідносин та те, з приводу чого вони виникли.

Тема 4. ЩО ТАКЕ ЗАКОН І ПІДЗАКОННИЙ АКТ

Після засвоєння змісту цієї теми ви зможете:

- називати ознаки закону й описувати процедуру його прийняття;
- розрізняти закон і підзаконний акт;
- аналізувати ситуацію, що регулюється підзаконним актом, пояснюючи його застосування;
- висловлювати судження щодо необхідності й важливості дотримання приписів законів.

1. Що таке закон та як він народжується

Завдання 1. Працюючи в парах, згадайте, що таке закон. Прочитайте фрагмент казки Льюїса Керролла «Пригоди Аліси в країні чудес». **Обговоріть у загальному колі**, звідки (з якого джерела) Король зачитав положення Закону номер Сорок Два? Які саме положення Закону стосувалися Аліси? Що, згідно з Законом, належало їй зробити? Хто (який орган), на вашу думку, ухвалив Закон номер Сорок Два?

«...Король, який щось спішно писав у своїй пам'ятній книзі, вигукнув:
– Тихо! «Закон номер Сорок Два! – голосно прочитав він. – Усім особам на зріст більше версти належить покинути судову залу».

Й усі присутні втупилися в Алісу.

- Я менше версти! – сказала Аліса.
 - Ні, більше! – сказав Король.
 - Не менше двох верст! – вставила слово Королева.
 - Все одно не піду! – сказала Аліса. – І взагалі це не справжній закон! Ви його щойно вигадали!
 - Це найстаріший закон у книзі! – сказав Король.
 - Тоді він має бути Номер Перший! – сказала Аліса.
- Король зблід і поквапився закрити книгу...»

Право реалізується в житті людей через закони. Якщо право – це загально-обов'язкові правила поведінки, то **закон** – це форма, в якій вони існують у державі. Законами називають офіційні документи (акти) найвищих органів державної влади, які містять правові норми (є нормативно-правовими).

Закон пов'язаний із державою, він – результат діяльності її законодавчого органу. У нашій державі згідно з Конституцією закони приймає Верховна Рада України. Закони можуть ухвалюватися і референдумом – загальним голосуванням громадян.

Закон – це офіційний письмовий документ, який містить норми права і приймається законодавчим органом держави чи референдумом.

Якщо норми права не записані у відповідний закон, ніхто не знатиме про їх існування і це унеможливить їх застосування, виконання і дотримання.

Закони держави мають **вищу юридичну силу**. Це означає, що всі інші юридичні документи (інші нормативно-правові акти) повинні відповідати законам, ні в якому разі не суперечити їм і бути прийнятими на їх основі. А також, що ніхто, окрім законодавчого органу, не може прийняти або скасувати закон.

«Народження» закону має офіційно встановлену послідовність дій, що називається законодавчою процедурою.

Вона передбачає:

- пропозицію прийняти певний закон,
- розроблення його проекту,
- розгляд положень майбутнього закону депутатами парламенту,
- голосування (прийняття закону),
- підписання Головою Верховної Ради та Президентом України,
- інформування громадян про закон, публікування його тексту в офіційних виданнях.

Не доведені до відома громадян закони та інші нормативно-правові акти щодо їхніх прав, свобод і обов'язків відповідно до Конституції України є нечинними.

«Життя» закону розпочинається після проходження всіх етапів цієї процедури, а його положення вступають у дію або з дати прийняття закону, або з дати, вказаної у тексті цього нормативно-правового акту.

З усіх законів у державі найважливішим є Конституція. Певні галузі правовідносин регулюються **кодексами**, наприклад, є Кримінальний, Цивільний, Земельний, Сімейний кодекси тощо.

Кодекс – зведений закон, який об'єднує норми права, що стосуються певної сфери відносин у суспільстві.

Завдання 2. Поміркуйте, чи відповідають наведені вислови вашим уявленням про закони та їх роль у житті суспільства. Поясніть, чому існують такі різні прислів'я:

- 1) закон суворий, але він – закон;
- 2) закон як дишло, куди повернеш – туди і вийшло;
- 3) закон любити – в мирі жити;
- 4) закон, що павутиння: джміль пролетить, муха – зав'язне;
- 5) де закон – там і захист;
- 6) що мені закони, коли судді знайомі.

Свою думку аргументуйте.

2. Як підзаконні акти врегульовують життя громади

Завдання 3. Працюючи в парах, обговоріть, чи вирішує Верховна Рада, як називатимуться вулиці у населеному пункті, де ви живете? Чому? Хто має це робити? Чи приймає Верховна Рада щорічно документ, який визначатиме, з яких предметів проходитьимуть державну атестацію учні 9 класу? Чому? Хто повинен це робити?

Органи держави та органи місцевого самоврядування мають право приймати документи, що втілюють у життя і конкретизують положення законів: постанови, накази, інструкції, правила тощо. Ці правові акти створюються на основі й у строгій відповідності до положень законів і називаються **підзаконними актами**. До них належать постанови Верховної Ради, укази Президента, постанови Кабінету Міністрів, акти міністерств і відомств, акти місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування.

Підзаконний нормативно-правовий акт – це документ компетентного органу держави, що приймається відповідно до закону, на його основі та для його виконання.

Разом із законами підзаконні акти є ***джерелами права*** – документами, з яких ми черпаємо знання змісту правових норм.

Нормативно-правові акти мають офіційну назву (закон, постанова, рішення), містять вказівку на орган, що їх прийняв, дату прийняття та набрання чинності, порядковий номер. Вони складаються з розділів та статей і пишуться юридичною мовою – офіційно суворою, чіткою, зрозумілою. Ця мова вирізняється точністю формулювань, позбавлена різноманітних закликів і гасел та літературних окрас.

3. Де і як знайти юридичний документ

Для того щоб почуватися впевненіше, бути обізнаними з правами та обов'язками у різних правовідносинах, варто знайомитися з приписами, статтями хоча б тих законів, кодексів, указів, рішень, що стосуються конкретних життєвих ситуацій, в які може потрапити людина.

В Україні діє велика кількість нормативно-правових актів, ухвалених різними органами держави та органами місцевого самоврядування. Вони містять відповіді на всі питання щодо відносин, врегульованих нормами права. Однак зорієнтуватися в цьому «документальному морі» досить нелегко.

Якщо потрібна інформація щодо нормативно-правових актів, пам'ятайте:

- усі нормативно-правові акти публікуються у пресі: в офіційних виданнях «Голос України», «Відомості Верховної Ради України», «Вісник Конституційного Суду України» та ін.;

- тексти законів, указів, постанов, рішень ви можете віднайти на Інтернет-сторінках тих чи тих органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Наприклад, на офіційному сайті Верховної ради України www.rada.gov.ua вміщено чинні закони, ті, що вже втратили силу, акти Президента, Кабінету Міністрів України тощо;
- велику допомогу в пошуку юридичного документа надають комп'ютерні інформаційні правові системи, розміщені на спеціальних СД-носіях;
- знайти в Інтернеті або на диску потрібний документ можна не лише за його назвою, а й навіть за ключовим словом чи коротко описаною ситуацією. В комп'ютерних базах даних уміщено також коментарі фахівців, статті з юридичних питань, зразки заяв, скарг, договорів, приклади із судової практики тощо;
- якщо вам, вашим батькам, друзям чи знайомим потрібні не тільки тексти офіційних документів, а й роз'яснення щодо застосування певних положень, варто звернутися за юридичною консультацією до представників юридичних професій (адвоката, нотаріуса тощо);
- можна звернутись також до прокуратури чи міліції усно або надіславши письмове звернення. Фахівці ознайомлять вас зі статтями нормативно-правових актів, нададуть інформацію щодо конкретних положень, розтлумачать їхній зміст.

Завдання 4. 1) Поверніться до казки про Алісу. Якими, на вашу думку, можуть бути наслідки для Аліси, котра не бажала дотримуватися букви Закону, зачитаного Королем?
2) Сформулюйте та запишіть власний висновок, аргументуючи необхідність й важливість дотримання людьми приписів законів.

1. Подумайте і дайте відповідь: що таке закон? Що таке підзаконний акт? Що називається джерелом права? Що таке вища юридична сила закону? Де і як знайти нормативно-правові акти?

2. Подумайте, чи є джерелом права підручник з конституційного права для студентів юридичного факультету університету? А підручник з практичного курсу правознавства, який ви тримаєте в руках? Свою відповідь обґрунтуйте.

3. Пригадайте, який орган місцевого самоврядування є у вашому селі, місті, районі, області, автономній республіці? Чи видає він підзаконні документи? Чи знаєте ви якісь акти цих органів? Як вони називаються? Спробуйте, користуючись порадами підручника, знайти три–чотири такі документи і запишіть їхні назви.

4. У будь-якій газеті знайдіть інформацію про підзаконні акти, поясніть, хто їх приймав, чого і кого вони стосуються. Коротко запишіть знайдену інформацію в зошит.

4. Чи будуть підлітки залишатися вдома

Завдання 5. Поставте до кожної з наведених статей три–чотири запитання. Зробіть висновок, яке значення мають підзаконні акти для життя людей і суспільства?

Із Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»

Стаття 26

...44) 1. ... на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради вирішуються такі питання: встановлення відповідно до законодавства правил з питань благоустрою території, населеного пункту, забезпечення в ньому чистоти, порядку, торгівлі на ринках, додержання тиші...

Стаття 59

Акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування доводяться до відома населення. На вимогу громадян їм може бути видана копія відповідних актів органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Рішення ради нормативно-правового характеру набирають чинності з дня їхнього офіційного оприлюднення, якщо радою не встановлено більш пізній строк введення цих рішень у дію.

Діяльність щодо розроблення та застосування законів і підзаконних актів – дуже складна і відповідальна робота, яка вимагає певних знань і умінь. Перш ніж приступити до роботи над тим чи іншим законом і підзаконним актом, треба відповісти на запитання: чи є він необхідним? Для цього вивчаються інтереси та потреби окремих людей, населення села, селища, міста, області або країни в цілому, встановлюється, які з них збігаються і є загальними, а між якими існують протиріччя, як можна забезпечити спільні інтереси та узгодити суперечливі.

Завдання 6. Обговоріть у парах: чи обмежують батьки ваше перебування поза межами дому у вечірні години? Чи мають вони на це право? Чи повинні органи державної влади або місцевого самоврядування регулювати це питання?

Завдання 7. Працюючи в загальному колі, прочитайте та проаналізуйте ситуацію в місті Любограді.

Комендантська година для підлітків

У місті Любограді різко зросла кількість правопорушень серед молоді. Збираючись у вечірні години, підлітки «розважаються» тим, що чіпляються до перехожих, гучно вибувають лайливі слова, розмальовують стіни будинків, розпивають пиво та слабоалкогольні напої в улюблених місцях відпочинку городян. Часто підлітки вчиняють крадіжки, бійки, грабежі, вживають наркотики.

Група мешканців міста звернулася до Любоградської міської ради з вимогою прийняти рішення про обмеження перебування підлітків на вулицях у вечірні години. Депутати місцевої ради постановили провести громадські слухання щодо проекту рішення про так звану комендантську годину для неповнолітніх.

На громадські слухання винесено такий проект рішення:

Любоградська міська рада постановляє:

1. Особам, які не досягли 18-річного віку, заборонено виходити з дому з 22.00 до 06.00.
2. Ці обмеження діють з неділі по четвер. За рішенням Ради комендантська година може бути подовжена на п'ятницю та суботу.
3. На збори, дискотеку, заняття у спортивних секціях, на роботу або з роботи підлітків мають супроводжувати їхні батьки.

4. За порушення встановлених правил на батьків неповнолітніх або осіб, які їх замінюють, накладається штраф у розмірі 300 гривень.

Розподіліть ролі учасників слухань, які, об'єднавшись у групи, будуть відстоювати запропоновану позицію.

Група 1 – депутати міської ради, які проводять слухання за певною процедурою, ставлячи запитання іншим чотирьом групам. Вони мають вирішити – ухвалити, не ухвалювати чи змінити проект рішення щодо комендантської години для підлітків.

Група 2 – представники місцевої міліції, які виступають проти рішення. Їхні аргументи:

1. Реалізація рішення потребуватиме дуже багато часу, людських ресурсів та коштів.
2. В Україні достатньо законів щодо запобігання насильству, контролю над поширенням наркотиків та вживанням алкогольних напоїв.
3. Дії, пов'язані з накладанням відповідальності на порушників, відволікатимуть співробітників міліції від основної роботи.
4. Працівники міліції не повинні заміняти підліткам батьків.

Група 3 – сім'ї, які мешкають у місті і виступають за рішення. Їхні аргументи:

1. Комендантська година допоможе обмежити насильство, торгівлю наркотиками, хуліганські дії в місті.
2. Міська рада повинна допомогти батькам упоратися з підлітками, які не піддаються контролю.
3. Багато батьків нехтують своїми батьківськими обов'язками. Постанова сприятиме зміцненню сімей, адже батьки і діти будуть більше спілкуватися вдома.
4. Ухвалення рішення сприятиме взаємодії між сім'ями щодо обговорення проблем підліткової злочинності.

Група 4 – Асоціація львівських підприємців – проти рішення. Їхні аргументи:

1. Підлітки є потенційними покупцями, відвідувачами кінотеатрів і клубів. Заборона після певної години відвідувати ці місця призведе до банкрутства частини підприємців.
2. Багато батьків працюють у вечірні години і не можуть супроводжувати дітей з роботи або занять.
3. Така постанова порушує право дітей на дозвілля.
4. Міська рада не може приймати рішення щодо обкладання порушників штрафами, адже це повноваження має лише Верховна Рада, що приймає та змінює норми адміністративного законодавства.

Група 5 – адміністрації шкіл міста – за рішення. Їхні аргументи:

1. Підлітки проводять багато часу поза школою, без нагляду, що інколи призводить до їхньої неправомірної поведінки. Рішення сприятиме зниженню підліткової злочинності.
2. Неповнолітні повинні перебувати вдома, готувати домашні завдання. Це сприятиме підвищенню успішності учнів у навчанні.
3. Міська рада повинна впливати на батьків, які приділяють дітям недостатньо уваги.
4. Прийняття постанови припинить залучення дітей з гарною поведінкою до сумнівних компаній і груп бешкетників.

Протягом 5–7 хвилин групи 2–5 мають обговорити ці аргументи, розширити їх та у разі потреби додати свої й підготуватись до представлення, а група 1 – підготувати засідання міської ради.

Протягом 15–20 хвилин проведіть «громадські слухання». Кожна з груп протягом 2–3 хвилин має представити свою позицію та дати відповідь на запитання депутатів міськради (різні учні висуватимуть різні аргументи). У своєму виступі вона має намагатись вплинути на думку депутатів щодо прийняття рішення.

Потім протягом 2–3 хвилин міськрада має розглянути аргументи та ухвалити рішення простою більшістю голосів.

Голова міськради має оголосити прийняте рішення і пояснити, чому воно є таким.

По завершенні «засідання» **обговоріть у загальному колі** такі запитання.

– Який аргумент, на вашу думку, найбільше вплинув на депутатів ради? Чому цей аргумент виявився найсильнішим?

– Чи погоджуєтесь ви з прийнятим рішенням? Чому?

– Чи була процедура ухвалення рішення демократичною?

Консультанти (якщо вони були присутні на уроці) можуть прокоментувати імітацію засідання міськради, порівнюючи її з реальним процесом прийняття подібних рішень.

Завдання 8. Які нові знання ви отримали на уроці? Про що ви хотіли дізнатись більше? Як те, що ви сьогодні обговорювали, пов'язано з вашою роллю громадянина України? Які думки і почуття викликала у вас ця робота?

Словничок до теми: **закон, підзаконний акт, джерела права, кодекс, громадські слухання, комендантська година**

1. Подумайте і дайте відповідь: як називається документ, що обговорювався на уроці? Як приймає рішення сільська, селищна, міська рада? Чи можуть громадяни впливати на рішення органів місцевого самоврядування? Як саме?

2. Спираючись на досвід, отриманий на уроці, напишіть невеличке **есе*** про роль законів і підзаконних актів у житті людини і суспільства.

Тема 5. ЧОМУ КОНСТИТУЦІЯ Є ОСНОВНИМ ЗАКОНОМ УКРАЇНИ

Після засвоєння змісту цієї теми ви зможете:

- пояснювати, що таке конституція;
- характеризувати Конституцію України як Основний Закон держави;
- розтлумачувати зміст окремих конституційних статей;
- висловлювати судження щодо значення Конституції.

1. Що таке Конституція

Завдання 1. Працюючи в парах, пригадайте, які значення слова «конституція» вам відомі. Обговоріть: що визначає конституцію як закон? Чому в Україні, як і в інших державах, що постали в останні десятиліття ХХ ст., було прийнято нову Конституцію?

Прочитайте текст преамбули Конституції України та **обговоріть у загальному колі**, у чому була необхідність її прийняття, що можна дізнатись про нашу країну з цього фрагменту.

Із Конституції України

Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей,

виражаючи суверенну волю народу,

спираючись на багатотисялітню історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення,

дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя,

підключившись про зміцнення громадянської злагоди на землі України,

прагнучи розвинути і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу,

усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями,

керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням,

приймає цю Конституцію...

Завдання 2. Пригадайте, в якій темі курсу вже згадувалося поняття «конституція». Опрацювавши текст пункту 1, складіть його план.

Термін «конституція» у перекладі з латини означає встановлення, устрій. Тому в медицині під конституцією людини розуміють будову її тіла, фізіологічні особливості організму. У старовину це поняття включало і такі риси, як краса, здоров'я, темперамент, вдача людини. Наприклад, один знаменитий український байкар, розповідаючи про себе, казав: «Конституції я був нервової, вразливої змалку».

У Римській імперії конституціями іменувалися деякі державні акти, що проголошувалися іменем імператорів. У сучасній юридичній науці конституцією називають основний закон країни, який, на відміну від інших законів, має установчий, основоположний, програмний характер.

Змістом Конституції є основи державного життя. Це своєрідний суспільний договір між владою держави та її громадянами. Вона ставить діяльність державних органів, включаючи і вищих посадових осіб, в жорсткі правові рамки, створюючи тим самим юридичні гарантії захисту громадян від свавілля влади держави. Поява такого юридичного акта, як правило, додає правовій системі (й суспільству в цілому) стійкості й стабільності, дає можливість її населенню почуватися громадянами з визначеними правами, свободами і обов'язками.

Конституція – це основний закон держави, що закріплює основи життя суспільства і устрою держави.

Конституція нашої держави містить найважливіші норми права, що встановлюють державний устрій України. Вона визначає, як функціонує держава, встановлюючи зміст її діяльності, принципи організації влади, систему державних органів, їх функції і взаємозв'язок. Вона також врегульовує найважливіші відносини між державою і громадянами, державою і суспільством.

Зверніть увагу на іншу назву Конституції України – Основний Закон, адже вона є фундаментом для всіх законів у нашій державі. Тобто на її основі створюються цивільне, адміністративне, кримінальне законодавство, приймаються окремі закони тощо.

Конституція як закон має найвищу юридичну силу. Це означає, що жодне положення будь-якого закону, тим паче іншого нормативного акта, не може суперечити їй. В Україні, як у багатьох демократичних державах, є Конституційний Суд, який може визнати закон чи певні його положення неконституційними (і, як результат, не чинними) у разі їх невідповідності Конституції України.

Про те, що конституція – закон усіх «законів», свідчить і спеціально визначений порядок її прийняття. Навіть окремі положення, записані в Конституції, можна змінити також лише за особливими правилами (процедурою). Тому Конституцію називають стабільним законом, тобто таким, який нелегко змінити.

У Конституції України, на відміну від інших законів, містяться норми-поняття, норми-принципи, норми-програми, тобто ті, які встановлюють суспільний і державний устрій, а не прописують конкретні правила поведінки учасників правовідносин у конкретних ситуаціях.

Завдання 3. Згадайте правову пам'ятку України «Конституцію» Пилипа Орлика 1710 року, повна назва якої – «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького, укладені між яснowelьможним паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким...». Доберіть слово-синонім, яке б відображало зміст цього документа. Поясніть класові, як дібране вами слово пов'язане зі значенням терміна «конституція».

2. Яким є зміст Конституції України

Конституцію України ухвалено Верховною Радою 28 червня 1996 року. Вона складається з Преамбули (вступної статті), основної частини (розділи I–XIII), прикінцевих та перехідних положень (розділи XIV і XV).

Завдання 4. Використайте метод «ажурна пилка»* для засвоєння змісту основних статей Конституції України. Об'єднайтесь у вісім «домашніх» груп по троє–четверо в кожній. Ознайомтеся зі статтями Конституції відповідно до завдання вчителя, складіть їх короткий план-перелік. Підготуйтеся до викладення іншим змісту вивчених вами статей.

Тепер обміняйтеся своїми знаннями, об'єднавшись у три–чотири великі групи. Після вислуховування всіх членів великої («експертної») групи поверніться до своєї «домашньої» групи і обговоріть питання: які основні розділи містить Конституція України, яким є їх загальний зміст? Що нового дізналися ви про цей документ? Чи є він важливим для нашої держави? Чому? Які зі статей ви вважаєте найбільш важливими для себе? Чому?

3. Як Конституція врегульовує життя громадян України

Завдання 5. Працюючи в парах, згадайте кілька розділів Конституції України, які вам вдалося запам'ятати. Перегляньте зміст одного з них і на цьому прикладі поясніть, як Конституція врегульовує життя громадян України. Порівняйте ваші думки з текстом пункту 3. Чи збіглися ваші передбачення?

Основним напрямом свого розвитку наша країна обрала становлення і зміцнення демократичної, соціальної, правової держави.

Під демократичною розуміють державу, в якій громадяни реально беруть участь в управлінні суспільними справами, впливають на її політику. Соціальна держава створює такі умови, за яких кожна людина має можливість мати гідний рівень життя. Правовою називають державу, котра найвищою цінністю визнає права і свободи людини й відповідає перед людиною за свою діяльність. Отже, Конституція проголошує, що Україна прагне стати такою державою.

Конституція України врегульовує життя держави і кожного окремого громадянина з цих позицій. У ній встановлено принципи, на яких будуються як відносини між державними органами, так і відносини між державою і громадянами, що визначають їхній правовий статус.

Конституція описує повноваження органів законодавчої, виконавчої та судової влади нашої держави, органів місцевого самоврядування, статус і повноваження Президента України, містить норми про державну мову, грошову одиницю, територіальний устрій тощо.

Завдання 6. 1) Працюючи в парах, поверніться до тексту Преамбули Конституції України на початку теми та поставте одне одному три–чотири запитання до нього. Обговоріть відповіді на них. Найцікавіше запитання поставте класу.

2) Сформулюйте та запишіть власний висновок про значення Конституції України для життя громадян та України, для себе особисто.

.....
Словничок до теми: **Конституція**
.....

1. Подумайте і дайте відповідь: що таке Конституція? Що розуміють під державним устроєм? Чому Конституцію називають основним законом? Як Конституція врегульовує життя громадян?

2. Поясніть кожну із ознак Конституції України, закінчуючи речення:

1) Конституція має найвищу юридичну силу, що означає...

2) Конституція характеризується підвищеною порівняно з іншими законами стабільністю, що означає...

3) Конституція є базою для розвитку законодавства і прийняття нових законів, що означає...

4) Конституція розробляється і приймається в особливому порядку, що означає...

5) Конституція врегульовує найбільш важливі відносини, що означає...

3. Давньогрецький лікар Гіппократ – основоположник наукової медицини – виділяв «хороші» і «погані», «сильні» і «слабкі» типи конституцій людини. У Стародавній Індії на основі фізіологічних особливостей людини було виокремлено три типи жіночої краси – «лань», «газель» та «слоноподібна корова» (візьміть до уваги, що в Індії корова є священною, а слон – робочою твариною).

Доберіть одне слово, яке пояснює термін «конституція» і в юридичній, і в медичній науках. Обґрунтуйте свій вибір письмово.

4. Оберіть один із розділів Конституції України. Перегляньте вміщені в ньому статті. Зобразіть на окремому аркуші невеличким малюнком (піктограмою), не використовуючи слів та цифр, назву обраного вами розділу. Підготуйтеся презентувати свій малюнок у класі на наступному уроці.

Тема 6. КОЛИ НАСТАЄ ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ

Після засвоєння змісту цієї теми ви зможете:

- пояснювати, що таке правопорушення, описувати його ознаки;
- розрізняти види правопорушень та наводити приклади;
- розтлумачувати поняття «юридична відповідальність», називати її види;
- пояснювати, за яких обставин людина звільняється від юридичної відповідальності, наводити приклади;
- аналізувати правові ситуації щодо правопорушень;
- оцінювати вчинки та поведінку учасників ситуацій з точки зору її правомірності.

1. Яка поведінка є правомірною, яка – протиправною

Завдання 1. Працюючи в парах, пригадайте дві-три життєві ситуації, коли норми права були порушені. Запишіть їх та вкажіть, до яких наслідків це призвело.

Прочитайте фрагмент із книги Миколи Носова «Незнайко в Сонячному місті».

Обговоріть у загальному колі: які дії в Сонячному місті вважалися порушеннями встановлених правил? Як відповідали за свої дії правопорушники? Хто (які) органи були уповноважені карати порушників у Сонячному місті?

«...Колись давно у Сонячному місті, як і в інших містах, траплялося, що деякі коротунчики поводитися погано. Вони билися, кидалися камінням і гряззю, обливалися водою, деякі навіть брали чужі речі і взагалі ображали одне одного. Для боротьби з такими порушниками порядку була створена міліція, яка мала право карати винуватих. Якщо хто-небудь дражнився, показував язика, порушував правила вуличного руху, їздив на автомобілі не там, де треба, обливався водою, плювався або дражнив собак, то міліціонер зобов'язаний був зробити винуватому зауваження і прочитати нотацію тривалістю від п'яти до п'ятдесяти хвилин. Чим більшою була провина, тим довше читалася нотація. За тяжчі провини накладалися суворіші стягнення, наприклад: за удар кулаком у груди, спину, бік або по потилиці належала одна доба арешту; за удар по обличчю або по голові – дві доби арешту; за кидання каменем або удар палицею накладалося три доби. Якщо в результаті удару з'являвся синець або подряпина, то давали вже п'ять днів, а якщо йшла кров, то десять. Якщо хтось брав чуже, то застосовувалася найбільша кара – п'ятнадцять днів».

Завдання 2. Працюючи в парах, обговоріть: що означають, на вашу думку, вирази «зразкова поведінка», «зухвала поведінка», «прстойна поведінка». Наведіть конкретні приклади проявів такої поведінки.

Придумайте приклади поведінки, що регулюється і не регулюється нормами права. Спробуйте на цих прикладах пояснити, що таке правомірна поведінка. Порівняйте свої думки з текстом підручника.

Правомірною називають таку поведінку, що дотримує вимог права, не виходить за його межі.

Задовольняючи власні потреби та інтереси, люди вчиняють конкретні дії або утримуються від якихось дій, тобто певним чином поведуться.

Чи будь-які діяння людини оцінюються правом? Безумовно, ні, адже у суспільстві відносини врегульовуються не лише нормами права. Тому не будь-яка хороша чи навіть корисна поведінка називається **правомірною** й не будь-яка небажана, негарна чи шкідлива поведінка є **протиправною**. Щоби вона була правомірною чи протиправною, поведінка має оцінюватися з позицій відповідності нормам права, тобто юридично. Якщо діяння людини лежать поза межами правового регулювання, якщо відсутня норма права, що слугує зразком певної поведінки, або потреби в такій нормі взагалі немає, навіть суспільно корисна поведінка не називатиметься правомірною.

Як правило, люди добровільно, без примусу дотримуються приписів законів. Однак почасти люди порушують норми права, тобто діють протиправно, наприклад, перевищення швидкості водієм, викрадення чужої речі, запізнення на роботу. Інколи

протиправним діянням може бути й мова, приміром коли йдеться про образу, наклеп чи погрозу. Навіть пасивна поведінка (бездіяльність) може визнаватися протиправною, якщо людина не чинить дій, яких вимагає норма права: наприклад, несплата податків або ненадання допомоги рятувальником постраждалим особам.

2. Що таке правопорушення

Завдання 3. Читаючи текст, випишіть нові поняття в зошит. **Працюючи в парах**, придумайте для кожного поняття власний приклад і запишіть його поруч з поняттям у таблицю.

Поняття	Приклад
---------	---------

Протиправне діяння називається **правопорушенням**. Зміст цього слова показує, що це – порушення норм права. Однак лише цієї ознаки недостатньо для того, щоб віднести певне діяння до правопорушення.

Правопорушення – це винна, протиправна, шкідлива поведінка особи, що має наслідком юридичну відповідальність.

Інша ознака правопорушення – суспільна **школа**, що може бути фізичною, наприклад нанесення тілесних ушкоджень, майновою – пошкодження автомобіля, моральною – приниження честі, гідності людини.

А чи може виникнути ситуація, коли шкоди завдано, а правопорушення немає? Уявімо собі, що водій автобуса знепритомнів від серцевого нападу і пасажири, падаючи, отримали травми. Чи завдано шкоди? Авжеж. Але чи є в цьому вина водія? Звісно ж ні.

Отже, ознакою правопорушення буде **вина** того, хто його вчинив. Якщо людина розуміє протиправність своїх діянь та їх шкідливі наслідки, але бажає чи свідомо допускає настання саме таких наслідків – це умисне правопорушення (наприклад, крадіжка). А от якщо людина легковажно сподівалася уникнути шкідливих наслідків свого діяння або ж навіть і не передбачала їх, хоча мала передбачити – тоді говорять про вчинення правопорушення з необережності (наприклад, виникнення пожежі в лісі внаслідок не погашеного туристами багаття).

Завдання 4. Працюючи в малих групах, визначте, чи можна вважати правопорушенням такі діяння:

- 1) Павло перейшов дорогу в невстановленому місці.
- 2) Раїса не поступилася бабусі місцем в автобусі.
- 3) Двоє підлітків, запускаючи феєрверк на околиці села, випадково запалили стіг сіна.
- 4) Єва не прийшла на урок хімії з поважних причин.
- 5) Любомир на роликівих ковзанах причепився до вантажівки, щоби «покатися».

Представте свою думку класу, аргументуючи її методом «прес»*.

3. Як розрізняють правопорушення

Завдання 5. Прочитайте текст пункту 3. **Працюючи в малих групах**, визначте, у чому різниця між злочинами та проступками. **Обговоріть у загальному колі**, які з наведених діянь є злочинами, а які проступками? До якого виду проступків вони відносяться?

- 1) За гроші Васі та на його прохання Віра мала купити йому в місті спортивний велосипед відомої фірми. Однак ні грошей, ні велосипеда Вася так і не діждався.
- 2) Шістнадцятирічний Микола, не маючи посвідчення водія, роз'їжджав на батьковій машині.
- 3) Компанія підлітків, повернувшись пізно ввечері з футбольного матчу, півночі голосно «раділа» у дворі перемозі улюбленої команди.
- 4) Іван вихопив з рук перехожого мобільний телефон і зник.
- 5) Ольга не виконала роботу, яку їй доручив начальник відділу.
- 6) Ігор їхав у трамваї, не купивши квитка.

Перевірте результати своєї роботи методом «**коло ідей**»*.

Правопорушення бувають різними за ступенем тяжкості та характером наслідків. Наприклад, не можна однаково ставитися до проїзду в автобусі без квитка і замаху на життя людини.

Юристи розрізняють такі **види правопорушень**:

- **цивільні проступки** – невиконання чи неналежне виконання зобов'язань, заподіяння шкоди майну (наприклад, неповернення позичених грошей, пошкодження автомобіля під час дорожньо-транспортної пригоди) або заподіяння моральної шкоди (потурання честі та гідності людини, її ділової репутації);
- **адміністративні проступки** – посягання на встановлений законом суспільний порядок: громадський спокій, природоохоронні норми, правила дорожнього руху, правила виконавчої та управлінської діяльності (наприклад, безквитковий проїзд у громадському транспорті, перевищення швидкості водієм, невиконання посадових обов'язків державним службовцем);
- **дисциплінарні проступки**, що є порушенням трудових чи службових обов'язків (наприклад, систематичне запізнення працівника на роботу);
- **кримінальні злочини**.

Завдання 6. 1) Поверніться до казки про Незнайка. **Працюючи в парах**, визначте: які діяння є проступками, а які – злочинами? Які види проступків (за галузями права) є в цьому тексті? Які стягнення і покарання призначалися за такі протиправні дії?

2) Сформулюйте і запишіть власний висновок про причини правопорушень та/або їх наслідки для суспільства.

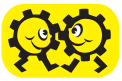
1. Подумайте й дайте відповідь: яку поведінку називають правомірною, а яку – протиправною? Що таке правопорушення? Які ознаки правопорушення? Які є види правопорушень?

2. Придумайте (пригадайте) ситуацію, пов'язану з вчиненням злочину чи будь-якого проступку (цивільного, адміністративного, дисциплінарного) та запишіть її в зошит.

3. Перегляньте дві-три газети чи часопис за минулий тиждень й знайдіть на їх сторінках ситуації, що містять інформацію (опис, повідомлення, репортаж) про випадки правопорушень. Підготуйте короткий огляд за схемою: назва джерела інформації; про яке правопорушення йшлося; якими були наслідки правопорушення; які заходи застосовувалися до підозрюваних чи винуватих осіб (якщо вони були описані).

4. Напишіть невеличке есе «Що треба зробити, щоб люди не порушували норми права».

4. Що називають юридичною відповідальністю

Завдання 7. Обговоріть у загальному колі: що, на вашу думку, означає слово «відповідальність»? Чи однаковий зміст вкладається у слово «відповідати», коли ми говоримо: «відповідати за доручену справу», «відповідати за вчинений злочин»? Свою думку поясніть.

Прочитайте текст і визначте, які є цілі та принципи юридичної відповідальності.

Якщо сталося правопорушення, правопорушникам доведеться зазнати певних обмежень, утисків. Саме такі обмеження, які накладаються на особу в разі вчинення нею правопорушення відповідно до норм законодавства, називають юридичною відповідальністю.

Юридична відповідальність — це застосування до особи, винної у вчиненні правопорушення, передбачених законом заходів примусу.

Метою юридичної відповідальності є не лише кара, а й формування у свідомості винуватого потреби поводитися правомірно, відновлення прав осіб, які потерпіли від протиправних дій, а також попередження вчинення правопорушень у майбутньому як особою, до якої застосовано заходи, так й іншими людьми. Принципи юридичної відповідальності закріплені в Конституції та законах України.

Із Конституції України

Стаття 58

...Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

Стаття 61

Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне і те саме правопорушення.

Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

Стаття 62

Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Стаття 68

...Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

5. Коли і як особа відповідає за правопорушення

Завдання 8. Обговоріть у парах: чи впливатиме на відповідальність правопорушників їхній вік? Як визначити, якою буде відповідальність тих, чия поведінка неправомірна? Чи завжди правопорушники відповідають за свою поведінку? Чому?

Порівняйте свої думки з текстом підручника.

Відповідальність, передбачена законом, залежить від того, про яке правопорушення йдеться. Якщо воно пов'язане з невиконанням трудових обов'язків: порушено дисципліну, допущено спізнення на роботу — настає **дисциплінарна відповідальність** (оголошення догани, звільнення з роботи).

Якщо порушуються правила дорожнього руху, не сплачується проїзд у транспорті, людина вживає алкогольні напої в громадських місцях, голосно лає інших, використовуючи нецензурні слова, чіпляється до перехожих, заважаючи їм своєю поведінкою, туристи розпалюють багаття в лісі в заборонених місцях і т. ін. — настає **адміністративна відповідальність**: штраф, попередження, позбавлення спеціальних прав (прав водія, мисливського квитка), адміністративний арешт (до 15 діб) тощо. За адміністративні правопорушення, як правило, відповідальність настає з 16 років, але якщо хтось скоїть адміністративне правопорушення у віці від 14 до 16 років, на його батьків (або тих, хто їх заміняє) може бути накладений штраф.

Коли порушення завдає особі чи установі, організації, державі майнової шкоди, йтиметься про **цивільно-правову відповідальність**, в якій головне для потерпілих — відшкодування заподіяних збитків та моральної шкоди, поновлення втраченого. Вона залежить від віку порушника: до 14 років шкода відшкодуватиметься батьками, з досягненням 14-річного віку підліток, якщо має заробіток чи стипендію, самостійно відшкодуватиме збитки, а якщо цього не вистачить — відповідатимуть батьки.

За найнебезпечніші правопорушення — злочини (вбивство, тілесні ушкодження, крадіжка, хуліганство тощо) настає **кримінальна відповідальність** у вигляді арешту, позбавлення волі, громадських робіт та ін. За загальним правилом, їй підлягають особи, яким на момент вчинення злочину виповнилось 16 років. Але за деякі злочини підлітки відповідатимуть навіть із 14 років (наприклад, крадіжка, розбій, грабїж, звалтування, незаконне заволодіння транспортним засобом).

Отже, у законах ми знайдемо не лише опис тих діянь, які є правопорушеннями, а й заходи державного примусу, що застосовуватимуться до винних осіб від імені держави за вчинення саме цих правопорушень.

Підставами для застосування до правопорушника заходів юридичної відповідальності є:

1) склад правопорушення: має бути встановлено факт учинення протиправного діяння, особу у віці, коли вона вже може нести відповідальність, її вину, має бути доведено й охарактеризоване саме діяння, визначено, які блага чи інтереси постраждали;

2) рішення (вирок) суду (чи уповноваженого державного органу).

Завдання 9. Прочитайте витяги зі статей Кримінального кодексу України. Назвіть обставини, що виключають злочинність діяння, зазначені в них. До кожної статті придумайте приклад. Представте результати своєї роботи класу.

Із Кримінального кодексу України

Стаття 36. Необхідна оборона

1. Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

2. Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади...

Стаття 39. Крайня необхідність

1. Не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо ця небезпека в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами...

Стаття 40. Фізичний або психічний примус

1. Не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками...

Завдання 10. Працюючи в малих групах, проаналізуйте ситуації та визначте: які правопорушення вчинили ці люди? Який вид відповідальності передбачено за ці діяння? Чи нестимуть вони відповідальність? Аргументуйте свою думку.

1) Марійка, 10 років, повертаючись із парку, вибігла на проїзну частину вулиці, що спричинило зіткнення автомобілів та їх серйозне пошкодження.

2) Віктор, 15 років, катаючись на велосипеді, збив перехожого, який зламав руку.

3) Катерина, 17 років, поцупила з вітрини магазину дорогі окуляри.

4) Валентина, 16 років, яка працює на пошті сортувальницею, запізналася на роботу з поважних причин.

5) Мар'ян, 16 років, сперечаючись з однокласником, штовхнув його, той впав і отримав струс мозку.

6) Людмила, 15 років, назбирала в лісі конвалій, що занесені до Червоної книги України, і торгувала ними біля станції метро.

7) Троє підлітків, 14, 15 і 16 років, увечері перепиняли перехожих на центральній площі і наполегливо просили гроші на утримання бездомних собак.

Представте результати роботи груп, використовуючи метод «коло ідей».

Обговоріть у загальному колі, чому законом встановлюється мінімальний вік, з якого настає юридична відповідальність? В якому виді відповідальності ви змінили б вікові межі та як саме?

Завдання 11. Обговоріть у загальному колі: що нового ви дізнались про відповідальність особи за правопорушення? Як визначається юридична відповідальність? Чи будуть корисні ці знання у вашому житті?

.....
Словничок до теми: **правомірна поведінка, правопорушення, суспільна небезпека, злочин, юридична відповідальність, дисциплінарна відповідальність**
.....

1. Подумайте і дайте відповідь: що таке проступок? Що таке злочин? Що називається юридичною відповідальністю? Які види юридичної відповідальності ви знаєте?

2. Придумайте (пригадайте) ситуацію, пов'язану з настанням певного виду юридичної відповідальності (цивільної, адміністративної, дисциплінарної) та запишіть її у зошит.

3. Перегляньте дві–три газети чи часопис за минулий тиждень і знайдіть на їх сторінках ситуації, що містять інформацію (опис, повідомлення, репортаж) про випадки правопорушень. Підготуйте короткий огляд за схемою: назва джерела інформації, про яке правопорушення йшлося, якою буде відповідальність винних осіб.

ПЕРЕВІРТЕ, ЧОГО НАВЧИЛИСЯ, ОПАНОВУЮЧИ РОЗДІЛ «ПРАВИЛА І ЗАКОНИ У СУСПІЛЬСТВІ ТА ТВОЄМУ ЖИТТІ»

Завдання 1. Перевірте й оцініть себе. Тестові завдання оцінюють: 1–8 – 1 бал; 9, 10 – 2 бали. Працюючи над завданнями, позначте або випишіть у зошит букву, під якою, на вашу думку, є правильна відповідь. За завданням учителя або власним бажанням ви можете виконати один або всі чотири варіанти тесту.

Варіант 1

1. Яке з визначень відображає юридичний зміст поняття «право»:
А Право – це обґрунтована, виправдана можливість поведінки в суспільстві.
Б Право – це сукупність норм, які прийняті більшістю суспільства як загальнообов’язкові та порушення яких тягне за собою громадський осуд.
В Право – це система встановлених державою загальнообов’язкових, формально визначених норм, що регулюють суспільні відносини.
2. У наведеній ситуації юридичним фактом (фактами) є:
1 Учень В. проспав.
2 Він дуже поспішав до школи, тому перейшов вулицю на червоне світло.
3 Його зупинив міліціонер і зробив попередження
Варіанти відповіді: А 1, 2; Б 2, 3; В 1, 3; Г 1, 2, 3.
3. Три підлітки – 14, 15 і 16 років – увечері зупинили перехожого і відібрали в нього гаманець. У цьому випадку настає відповідальність:
А цивільна; **Б** адміністративна; **В** кримінальна; **Г** дисциплінарна.
4. Конституцію України було прийнято:
А 16 липня 1990 року; **Б** 24 серпня 1991 року; **В** 28 червня 1996 року.
5. Визначте, в якому випадку мало місце правопорушення:
А Громадянин А., захищаючись від збройного нападу, завдав тяжких тілесних ушкоджень одному з нападників.
Б Громадянин Б. відмовився брати участь у голосуванні під час виборів Президента України.
В Громадянин В. брав участь у мітингу-протесті проти прийняття нового закону Верховною Радою України.
Г Громадянин Г. відмовився сплатити податки, посилаючись на фінансові труднощі.
6. Громадянка А. заповіла своє майно дітям. Ця ситуація регулюється нормами права:
А цивільного; **Б** кримінального; **В** адміністративного; **Г** сімейного.
7. Визначте, яка ознака є обов’язковою для норм права:
А схвалення більшістю населення держави;
Б існування у формі офіційних документів;
В прийняття загальнонародним референдумом;
Г кримінальна відповідальність за порушення.

8. Яка із запропонованих характеристик України не відповідає чинній Конституції нашої держави:
А суверенна; **Б** соціальна; **В** демократична; **Г** складна; **Д** правова.
9. Установіть відповідність між галузями права і юридичними нормами, що врегульовують відносини між:
А роботодавцем і працівником;
Б продавцем і покупцем;
В інспектором ДАІ і правопорушником;
Г дітьми і батьками.
1 адміністративне; 2 цивільне; 3 трудове; 4 сімейне; 5 конституційне право.
10. Установіть послідовність етапів прийняття закону:
А законодавча ініціатива;
Б підписання закону Президентом України;
В офіційне оприлюднення закону;
Г обговорення законопроекту на пленарному засіданні Верховної Ради України.

Варіант 2

1. Які з ознак притаманні нормам права
1 загальнообов'язковий характер;
2 підтримка більшістю членів суспільства;
3 чітке формальне визначення;
4 поступове утвердження в суспільній свідомості.
Варіанти відповіді: А 1, 2; Б 2, 3; В 1, 3; Г 2, 4; Д 1, 4.
2. У наведеній ситуації юридичним фактом (фактами) є:
1 По дорозі до школи В. знайшов загублену кимось папку.
2 Він відшукав на вулиці міліціонера і віддав йому папку.
3 У результаті він запізнився на урок на 20 хвилин.
Варіанти відповіді: А 1, 2; Б 2, 3; В 1, 3; Г 1, 2, 3.
3. Закони України приймає:
А Президент; **Б** Верховна Рада;
В Голова Верховної Ради; **Г** населення України.
4. Характерними ознаками Конституції є:
1 основа законодавства держави;
2 вища юридична сила;
3 особливий характер розроблення та прийняття;
4 врегулювання всіх суспільних відносин.
Варіанти відповіді: А 1, 2, 3; Б 2, 3, 4; В 1, 3, 4; Г 1, 2, 4.
5. Норми права на відміну від норм моралі:
А регулюють усі суспільні відносини;
Б забезпечуються громадською думкою;
В є уявленнями людей про добро і зло;
Г охороняються державою.

6. Запізнення працівника на роботу має наслідком відповідальність:
А цивільну; **Б** кримінальну; **В** адміністративну; **Г** дисциплінарну.
7. Обов'язок людини зазнати певних обмежень у разі вчинення правопорушення – це:
А правова норма; **Б** державне регулювання суспільних відносин;
В помста; **Г** юридична відповідальність.
8. Шістнадцятирічний В., катаючись на велосипеді, збив перехожого з ноутбуком, унаслідок чого ноутбук був пошкоджений. У цьому випадку настає відповідальність:
А цивільна; **Б** адміністративна; **В** кримінальна; **Г** дисциплінарна.
9. Установіть відповідність:
 1 Іван С. за підробленим ним документом отримав у банку велику суму грошей;
 2 Галина Б. не сплатила кредит за придбаний комп'ютер;
 3 Павло П. запізнився на роботу без поважних причин;
 4 Валентина М., керуючи авто, перевищила швидкість.
 У цих випадках настає відповідальність:
А цивільна; **Б** адміністративна; **В** кримінальна; **Г** дисциплінарна.
10. Які з наведених ознак характеризують правопорушення:
 1 суспільна небезпека чи шкода;
 2 винність;
 3 гарантованість і державна охорона;
 4 протиправність;
 5 відповідність нормам права.
Варіанти відповіді: **А** 1, 2, 3; **Б** 2, 3, 4; **В** 1, 2, 4; **Г** 2, 3, 5.

Варіант 3

1. Юридичні факти поділяють на:
А правові та неправові; **Б** події та дії;
В обмежені й необмежені; **Г** суспільні й особисті.
2. Яка ознака не є обов'язковою для правової норми:
А є обов'язковим регулятором поведінки вихованої людини;
Б є обов'язковим правилом поведінки, що встановлює держава;
В за порушення норми до особи застосовують заходи державного примусу;
Г має офіційно визначений письмовий вигляд і чинність у часі та просторі.
3. У наведеній ситуації протиправними діями є:
 1 Учень В. проспав.
 2 Він дуже поспішав до школи й тому перейшов вулицю на червоне світло.
 3 Його зупинив міліціонер і зробив попередження.
Варіанти відповіді: **А** 1, 2; **Б** 2, 3; **В** 1, 3.
4. Сімнадцятирічна К. поцупила з вітрини магазину дорогі окуляри. У цьому разі настає відповідальність:
А цивільна; **Б** адміністративна; **В** кримінальна; **Г** дисциплінарна.

5. Які з наведених нижче визначень характеризують закон:
- 1 Прийняте державою звичаєве правило поведінки загального характеру.
 - 2 Офіційний документ, прийнятий органом законодавчої влади або референдумом.
 - 3 Обов'язкові правила поведінки загального характеру, встановлені за домовленістю і згодою двох чи більше учасників і забезпечуються державою.
 - 4 Нормативно-правовий акт вищої юридичної сили.
- Варіанти відповіді: А 1, 2; Б 2, 3; В 3, 4; Г 2, 4; Д 1, 4.*
6. Який вид (види) юридичної відповідальності названо неправильно:
- А** податкова; **Б** дисциплінарна; **В** трудова; **Г** кримінальна.
7. Правопорушення поділяють на:
- А** протиправні і правомірні; **Б** винні та невинні;
В проступки і злочини; **Г** припустимі і неприпустимі.
8. Який із перерахованих нормативно-правових актів має вищу юридичну силу:
- А** Указ Президента України; **Б** Закон України;
В Постанова Кабінету Міністрів України; **Г** наказ Міністра освіти і науки України.
9. Установіть відповідність між визначеннями та термінами:
- 1 офіційний письмовий документ, який має вищу юридичну силу і приймається законодавчим органом держави;
 - 2 суспільні відносини, врегульовані нормами права, учасники яких наділені певними правами і обов'язками;
 - 3 правило, вироблене суспільством чи групою людей у процесі спільного життя і діяльності;
 - 4 система загальнообов'язкових правил поведінки, що встановлює й охороняє держава для регулювання відносин у суспільстві.
- А** підзаконний нормативно-правовий акт; **Б** соціальна норма;
В правовідносини; **Г** закон; **Д** право.
10. Знайдіть помилкове твердження:
- А** У такому важливому законі, як Конституція, закріплені всі норми права держави.
Б Органи державної влади та місцевого самоврядування, що наділені правом це робити, приймають документи, які втілюють у життя і конкретизують положення законів.
В Вони отримали назву підзаконних актів.
Г Разом із законами вони є джерелами права – документами, з яких ми черпаємо знання про зміст правових норм.

Варіант 4

1. Норми права регулюють:
- А** почуття людини; **Б** наміри людини;
В переконання людини; **Г** поведінку людини.

2. Що юристи розуміють під правом:
А сукупність норм права;
Б систему загальнообов'язкових норм, що встановлює й охороняє держава для регулювання відносин у суспільстві;
В сукупність уявлень про добро і зло;
Г правила поведінки, що є результатом застосування протягом тривалого часу.
3. Які джерела містять норми права:
А Біблія; **Б** підручники з правознавства;
В закони і підзаконні акти; **Г** звернення лідера політичної партії.
4. У наведеній ситуації юридичними діями є
 1 Учень В. проспав.
 2 Він дуже поспішав до школи, тому перейшов вулицю на червоне світло.
 3 Його зупинив міліціонер і зробив попередження.
Варіанти відповіді: А 1; Б 2, 3; В 1, 3; Г 1, 2, 3.
5. Конкретна життєва обставина, з якою пов'язується виникнення, зміна або припинення правовідносин, називається:
А юридичний документ; **Б** юридичний вчинок;
В юридичний факт; **Г** юридичний акт.
6. Чим злочин відрізняється від проступку
А ступенем суспільної небезпеки; **Б** суворістю покарання;
В мірою громадського осуду; **Г** кількістю учасників.
7. Правило поведінки, зафіксоване в нормативних актах, таке, що охороняється державою і є обов'язковим, називається:
А нормою моралі; **Б** нормою етикету; **В** традицією; **Г** нормою права.
8. Що з перерахованого нижче є прикладом правопорушення:
А Громадянин С. не поступився місцем у громадському транспорті вагітній жінці.
Б Громадянин С. поцупив річ у громадянина Т.
В Громадянин С. відмовився аплодувати виконавцеві музичного твору.
Г Громадянин С. запізнився на театральну виставу.
9. Установіть відповідність:
 1 несвоєчасне отримання паспорта особою, яка досягла 16-річного віку;
 2 порушення водієм Правил дорожнього руху, яке призвело до загибелі людини;
 3 поява працівника на роботі в нетверезому стані;
 4 несвоєчасне виконання умов договору позики.
 У цих випадках настає відповідальність:
А кримінальна; **Б** цивільно-правова; **В** адміністративна; **Г** дисциплінарна.
10. Яке слово пропущене у тексті:
 Ознакою правопорушення буде ... того, хто його вчинив, у формі умислу чи необережності.
А намір; **Б** караність; **В** вина; **Г** відповідальність.

Завдання 2. Працюючи індивідуально, виконайте одне із наведених завдань. Обміняйтеся зошитами з сусідом чи сусідкою по парті та зробіть взаємоперевірку виконаних завдань. Оцініть роботи одне одного, виходячи з того, що кожна позиція оцінюється від 1 до 3 балів. (За необхідності зверніться до підручника.)

1. Поясніть ознаки правової норми, користуючись методом незакінченого речення.
Правова норма встановлюється державою. Це означає...
Правова норма є загальнообов'язковим правилом поведінки. Це означає...
Правова норма має офіційно визначений письмовий вигляд. Це означає...
Правова норма охороняється від порушень заходами державного примусу. Це означає...
2. Закінчіть наведені речення.
Під правом розуміють...
Правова норма – це ...
Юридичний термін, що відбиває спосіб, зовнішню форму існування та закріплення правових норм, це –
Нормативно-правовий акт – це...

Завдання 3. Напишіть невеличкий твір з 8–10 речень на одну з тем, використовуючи наведені опорні слова. Оцініть свою роботу за критеріями – від 0 до 3 балів кожний.

- Я правильно застосовував/застосовувала поняття вивченої теми.
- Я наводив/наводила приклади, які розкривають сенс понять.
- Я дав/давала відповідь на питання, якому присвячено твір.
- Я виклав/виклала матеріал у логічній послідовності.

Підрахуйте, у скільки балів ви оцінюєте свої знання з теми. Тепер обміняйтеся зошитами з сусідом або сусідкою по парті та попросіть їх оцінити вашу роботу за тими самими критеріями.

Після завершення обговоріть: чи збіглися ваші оцінки? Як ви думаєте, чому? Чи вмієте ви об'єктивно оцінювати себе та інших? Чого ще вам варто навчитися для удосконалення таких умінь?

Тема 1. У чому важливість вивчення права для людини?

Опорні слова: правила, відносини, врегулювання, захист, конфлікти.

Тема 2. Навіщо нам потрібні закони?

Опорні слова: відносини, врегулювання, потреби, правова норма, захист, конфлікт.

Тема 3. Чому люди порушують приписи законів?

Опорні слова: відносини, почуття, потреби, події, гроші, відповідальність.

Тема 4. Навіщо існує юридична відповідальність?

Опорні слова: протиправна поведінка, правопорушення, проступок, злочин, шкода.

2

Розділ

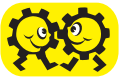
ТИ – ЛЮДИНА, ГРОМАДЯНИН, ОТЖЕ МАЄШ ПРАВА

Тема 7. ЯКІ ПРАВА І СВОБОДИ МАЄ ЛЮДИНА

Після засвоєння змісту цієї теми ви зможете:

- пояснювати поняття «права і свободи людини»;
- характеризувати види прав і свобод людини і наводити приклади;
- називати міжнародні документи з прав людини і прав дитини та аналізувати зміст статей Загальної декларації прав людини, Конвенції ООН про права дитини;
- висловлювати власні судження про значення прав людини і дитини.

1. Що таке права і свободи людини

Завдання 1. Працюючи в парах, пригадайте, що таке права людини та в яких документах вони викладені. Прочитайте фрагмент казки Теодора Гейзеля «Слон і пушинка» і обговоріть: чого прагне слоненя Хортон для мешканців містечка Хтоськ? У мультфільмі Хортон обіцяє хтоськам забезпечити три основні права, які будуть визначені пізніше. Допоможіть слоненяткові – складіть перелік трьох основних прав і свобод людини. Поділіться своїми думками з класом.

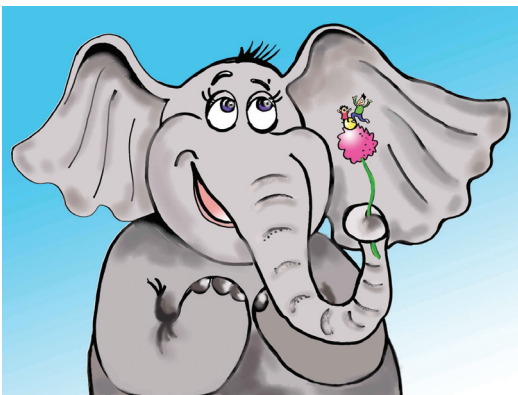
Герой мультфільму слоненя на ім'я Хортон має великі-превеликі вуха. Слоненя чує голоси, які лунають із пушинки, й дізнається, що на ній існує мініатюрне містечко

Хтоськ, в якому живуть мікроскопічні істоти – хтоськи. Всупереч бажанню та невірі мешканців джунглів Хортон організовує справжню кампанію за те, щоб визнати той не очевидний факт, що в квітках теж живуть крихітні істоти, які мають такі ж права, як і всі інші...

...І тут я малу пушинку помітив.

Зашепотів: – От, чудеса...

Пушинка проста – й зненацька... слова?!

Адже я не чув, та й ви не чували,
Щоб пушинки так гірко зітхали!..
А раптом там справді скоїлось лихо?
Якась особистість просить про втіху.
Її не угледить і око слона –
Манюня – нещасна істота вона.
Крихітка дуже, напевно, боїться
В холодній воді у ставку опиниться.
Хай менша за око мурашки вона,
Усе ж – особистість! – Так думав я...

Порівняйте власні думки з думками авторів підручника.

Людина є біологічною істотою, тому їй потрібні їжа, одяг, житло. Як члену суспільства людині необхідно мати змогу вчитися, працювати, бути вільною і рівноправною з усіма іншими людьми. Оскільки вона живе на території певної держави, їй має бути забезпечена можливість брати участь у житті держави, вимагати від держави захисту від посягань на її права та інтереси. Можливості людини мати певні матеріальні, соціальні, культурні й духовні блага називаються **правами людини**.

Права і свободи людини – це можливості людини, необхідні їй для існування і розвитку.

Права людини властиві самій природі людини як людській істоті. Зміст і обсяг прав людини залежать від рівня соціального, культурного, духовного і насамперед економічного розвитку суспільства.

В юридичній літературі поряд із поняттям «права людини» зустрічається й поняття **«свободи людини»**, як-то свобода слова, свобода думки, свобода віросповідання. Їх слід розрізняти, адже право людини є можливістю, реалізацію якої держава гарантує, а свобода – простором, у який держава не може втручатися. Тому зазвичай кажуть «права та свободи людини».

Права та свободи людині має гарантувати і забезпечити держава. Тому, хоча сім'я, любов, дружба, стосунки із сусідами теж пов'язані з певними правами і відповідальністю, поняття прав людини щодо них не застосовується. Права людини стосуються лише відносин людини і держави, яка закріплює їх у законах та інших правових актах і захищає.

Завдання 2. Працюючи в парах, обговоріть, чи відрізняється за значенням слово «право» у таких судженнях:

- 1) право громадян на працю гарантовано Конституцією;
- 2) укладення договору регламентується нормами цивільного права;
- 3) одним із предметів, що вивчають студенти, є історія держави і права;
- 4) міліція – це правоохоронний орган;
- 5) в усьому світі існують організації із захисту прав людини – правозахисні.

В яких із них, на вашу думку, слово «право» має один і той самий смисл, чому?

2. Які основні права і свободи проголошує Загальна декларація прав людини

Завдання 3. Спираючись на текст підручника і статті документа, **обговоріть у загальному колі:** про що йдеться у статтях Загальної декларації прав людини? Коли у людини з'являються її права? Що означає «люди народжуються рівними у своїй гідності і правах»? Що означає непорушність прав людини?

Із Загальної декларації прав людини

Стаття 1

Всі люди народжуються рівними у своїй гідності і правах. Вони наділені розумом і совістю і мають поступати по відношенню один до одного в дусі братерства.

Стаття 2

Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить...

Стаття 7

Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації.

Стаття 30

Не може бути надано будь-якій державі, групі осіб або окремим особам права займатися будь-якою діяльністю або чинити дії, спрямовані на ліквідацію прав і свобод, викладених у цій Декларації.

Оскільки права людини стосуються самого факту людського існування, їх не можна відняти чи втратити. Тому більшість прав людини є невід'ємними. Вони не можуть кимось відбиратися або скасовуватися, на них не може спокуситися держава. Ані найнижчий соціальний статус людини, ані вчинення злочину і засудження до найсуворішого покарання, ані фізичні вади або інтелектуальна обмеженість, ані будь-які інші особисті риси не можуть позбавити людину її прав і свобод. Неможливо і самій людині позбавити себе своїх прав, як неможливо перестати бути людиною. Навіть якщо хтось добровільно відмовиться від своїх прав, наприклад від права на судовий захист, така відмова не матиме правової сили – держава не може скористатися цим і призначити покарання без судового розгляду справи. Права людини не можна продати чи купити, подарувати чи обміняти.

Якщо держава чи, скажімо, державний чиновник порушить чиїсь права або свободи, громадянин може звернутися до суду – місцевого, апеляційного, Верховного Суду України, до Президента України, державних органів, наприклад, прокуратури, до Уповноваженого з прав людини Верховної Ради, правозахисних громадських

організацій. Громадяни різних держав можуть захищати свої права і на міжнародному рівні, наприклад у Європейському суді з прав людини.

Завдання 4. Працюючи в малих групах, протягом кількох хвилин по черзі називайте права і свободи людини, не повторюючись. Робіть відповідні помітки у зошиті. Підрахуйте, скільки прав і свобод ви назвали. **Обговоріть у загальному колі**, в які групи можна об'єднати ці права і свободи. Порівняйте ваші думки з текстом підручника.

Почуття свободи, рівності, власної гідності проявлялись та закріплювались у документах поступово – від античного уявлення про нерівність людей до філософії природних прав людини епохи Просвітництва, «Білля про права» у США та «Декларації прав людини і громадянина» у Франції.

Після Другої світової війни, яка продемонструвала жахливі факти порушення прав людини, знищення цілих груп за ознаками расової чи національної належності, релігійних переконань, у багатьох країнах утверджувалася думка про те, що необхідні спільні зусилля для забезпечення прав і свобод людини на міжнародному рівні. У 1945 році було створено комісію Організації Об'єднаних Націй (ООН) з прав людини, яка підготувала міжнародні документи, що визначали права і свободи людини, а 10 грудня 1948 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила перший такий документ – **Загальну декларацію прав людини** (ЗДПЛ). Вона містить 30 статей, в яких визначено основні права і свободи людини:

громадянські (особисті) – право на життя, свободу, особисту недоторканність, свободу від тортур і рабства та ін.;

політичні – свобода слова, право брати участь у державному житті, свобода мирних зборів тощо;

економічні, соціальні та культурні – право на працю, на гідний рівень життя, освіту і свободу культурної діяльності та ін.*

Положення Загальної декларації прав людини розвинуто і конкретизовано у двох Міжнародних пактах – про економічні, соціальні і культурні права та про громадянські й політичні права. На відміну від Загальної декларації, ці договори мають обов'язкову силу для держав, які їх підписали, зокрема для України.

Задекларовані у ЗДПЛ права і свободи людини увійшли у тексти міжнародних договорів, конвенцій, у тому числі Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини, та конституцій багатьох держав.

3. Що закріплює Конвенція ООН про права дитини

Завдання 5. Обговоріть у парах: чи поширюються положення Загальної декларації прав людини та інших міжнародних документів на дітей? Чи потрібні дитині особливі права? Чому?

*Скорочений текст ЗДПЛ ви можете знайти в додатку до підручника.

Виберіть із наведеного переліку те, що, на вашу думку, закріплено у міжнародних документах як права дитини:

- 1) перебувати в колі своєї сім'ї чи з тими людьми, які найкраще опікуватимуться ними;
- 2) дивитись мультфільми та розважатись цілий день;
- 3) мати достатню кількість харчів і питної води;
- 4) лягати спати незалежно від волі батьків;
- 5) не ходити до школи;
- 6) бути захищеними від заподіяння шкоди та жорстокого поводження;
- 7) висловлювати власні думки та збиратися з метою висловлювання своїх поглядів. Свою думку обґрунтуйте.

У 1989 р. ООН ухвалила **Конвенцію про права дитини**, що відобразила прагнення людей планети у захисті дітей. Вона є не стільки переліком прав дитини, скільки всеосяжним переліком обов'язків держав щодо дітей. Ці обов'язки можуть бути прямими, наприклад, надання можливості для отримання освіти або забезпечення належного відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, або непрямыми, коли вони стосуються виконання обов'язків вихователів та захисників інтересів дитини батьками, іншими членами родини або опікунами чи піклувальниками. Основні права дитини необхідно реалізовувати, не відокремлюючи одне «більш важливе» право від інших, адже всі права забезпечують виживання та розвиток дітей.

Відповідно до статті першої Конвенції **дитиною** вважається кожна людина до досягнення 18-річного віку. Ви, дев'ятикласники, вже заявляєте про свою дорослість, обстоюєте своє право приймати власні рішення. Важливо, щоб ваші батьки і вчителі поважали вашу самостійність, давали можливість навчитися робити вибір і нести за це відповідальність. Однак юридично кожен і кожна з вас залишається дитиною і потребує захисту своїх прав з боку батьків і держави.

Конвенція виходить з того, що діти є рівноправними учасниками суспільного життя, а не лише майбутніми дорослими, проте «дитина внаслідок її фізичної розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження». Незалежно від раси, статі, мови, релігії, національності, майнового стану, стану здоров'я, народження у шлюбі та поза ним кожна дитина має рівні з усіма іншими дітьми права.

Права дитини – це спеціальні можливості, необхідні людині віком до 18 років, для існування і досягнення зрілості.

Права дитини, задекларовані Конвенцією, можна поділити на такі:

- особисті (на життя, ім'я, громадянство, на піклування з боку батьків, на збереження своєї індивідуальності),
- політичні (право висловлювати власні думки та збиратися з метою висловлювання своїх поглядів),
- соціальні (право користуватися найдосконалішими послугами системи охорони здоров'я, благами соціального забезпечення, на рівень життя),
- культурні (право на освіту, на користування культурними цінностями).

Визначивши основні права дітей, Конвенція зобов'язала держави, що її підписали, забезпечити законодавчу гарантію цих прав. Для здійснення міжнародного контролю за дотриманням прав дитини та виконанням зобов'язань, взятих на себе державами, створено Комітет з прав дитини ООН, який складається з десяти незалежних експертів. Кожні п'ять років держави-учасниці готують доповіді про впровадження положень Конвенції у національне законодавство, що оцінюються Комітетом для визначення прогресу в реалізації Конвенції та планування наступних кроків в інтересах дітей.

В Україні правами дітей та захистом їхніх інтересів опікуються різні органи та установи, наприклад Служба у справах дітей, Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, органи опіки та піклування при місцевих органах виконавчої влади тощо.

Якщо комусь із ваших однолітків чи особисто вам потрібна допомога, слухна порада щодо ваших прав або ви почуваетесь у небезпеці, звертайтеся до:

- дорослих осіб, яким довіряєте;
- міліції за телефоном **102**;
- психолога в школі;
- психологічної служби за телефоном довіри;
- опікунської ради вашого району або міста;
- служби у справах дітей;
- громадських організацій, що опікуються порушеннями та захистом прав дитини.

Завдання 6. Усі положення Конвенції ООН про права дитини* умовно можна розділити на три групи: Provision – забезпечення; Protection – захист; Participation – участь. **Працюючи в парах**, проаналізуйте текст Конвенції з додатку до підручника та доберіть до кожної з цих груп відповідні приклади прав дитини.

Завдання 7. 1) **Обговоріть у загальному колі:** як ви тепер розумієте, чому Хортон говорить: «Хай менша за око мурашки вона, все ж є особистість!»? Яким буде суспільство, якщо кожен і кожна погодяться з тим, що права людини дуже важливі? Чи може це бути здійснено?

2) Сформулюйте та запишіть власний висновок про значення захисту прав людини і громадянина в Україні.

.....
Словничок до теми: **права і свободи людини, права дитини**
.....

*Скорочений текст Конвенції про права дитини ви знайдете у додатку до підручника.

1. Подумайте і дайте відповідь: що таке права людини? Що таке свободи людини? Які групи прав людини вам відомі? Кого називають людиною? Які права дитини ви знаєте?

2. Складіть «абетку прав і свобод людини», вишикувавши за літерами алфавіту права і свободи, що закріплені в ЗДПЛ. Зафіксуйте результат своєї роботи в зошиті.

3. Виберіть на власний розсуд одну зі статей Конвенції ООН про права дитини і зобразіть малюнком зміст цієї статті. Покажіть свій малюнок класу і поясніть, як ви розумієте це право.

4. Прочитайте статті 1–5 Конвенції ООН про права дитини. За змістом цих статей складіть план виступу перед молодшими школярами.

Тема 8. ЩО ТАКЕ ГРОМАДЯНСТВО

Після засвоєння змісту цієї теми ви зможете:

- розтлумачувати поняття «громадянство»;
- розрізняти статус громадянина, іноземця, особи без громадянства;
- називати підстави набуття й припинення громадянства України;
- розв'язувати правові ситуації щодо набуття громадянства дітьми;
- оцінювати важливість та правове значення юридичного зв'язку людини і держави.

1. Що означає бути громадянином держави

Завдання 1. Працюючи в парах, пригадайте, що означає термін «громадянство»? Чи маєте ви статус громадянина або громадянки? Якщо так, то який документ це підтверджує?

Прочитайте фрагмент казки Джанні Родарі «Пригоди Чіполліно», обговоріть що збирається зробити Чіполліно як чесний громадянин.

«...натопи захвилювався, як вода в діжечці. Не витримавши натиску, старий Чіполлоне завертівся, як дзиґа, й ненавмисно наступив на ногу самому принцові Лимону. Його величність, на ногах якого були неабиякі мозолі, відразу побачив усі зорі на небі без допомоги придворного астронома. Десять солдат-лимончиків кинулися з усіх боків на нещасного Чіполлоне і замкнули на ньому кайданки...

...старого Чіполлоне засудили до тюремного ув'язнення...

Чіполліно добився побачення зі старим й міцно обійняв його:

– Бідний ти, мій батьку! Тебе засадили в буцегарню як злочинця разом із злодіями і бандитами!..

– Що ти, що ти, синку, – лагідно перебив його батько, – адже у в'язниці повнісінько чесних людей!

– А за що ж вони сидять? Що поганого вони зробили?

– Рівно нічого, синку. Ось за це їх і засадили. Принцові Лимону порядні люди не до душі.

Чіполліно замислився.

– Значить, потрапити до в'язниці – це велика честь? – запитав він.

– Виходить, що так. В'язниці збудовані для тих, хто краде і вбиває, але у принца Лимона все навпаки: злодії і вбивці у нього в палаці, а у в'язниці сидять чесні громадяни.

– Я теж хочу бути чесним громадянином, – заявив Чіполліно, – але у в'язницю потрапляти не хочу. Потерпи трохи, я повернуся сюди і всіх вас звільню!..»

Люди, які живуть на певній території, утворюють державу – організацію для вирішення спільних справ. Її складають громадяни (у монархіях – піддані). У публічних промовах, художніх творах поняття «**громадянин**» вживають у широкому значенні слова, говорячи, що це – людина, яка бере активну участь у вирішенні спільних справ громади і житті держави. Однак у цього поняття є й юридичний зміст. Громадянство – взаємозв'язок людини з державою, що визначає основу її правового статусу.

Громадянство – стійкий правовий зв'язок людини з конкретною державою.

Цей зв'язок виражається у взаємних правах, обов'язках і відповідальності людини перед державою, а держави – перед людиною. Держава гарантує громадянину забезпечення його прав, свобод, законних інтересів та їх захист, а громадянин зобов'язаний дотримуватися законів держави та виконувати обов'язки, ними визначені.

Із Конституції України

Стаття 25

Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство.

Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі.

Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

Більшість мешканців нашої держави – громадяни України. Однак на території кожної держави є люди, які є громадянами інших держав – їх називають **іноземцями**. Тих, хто через певні обставини не має громадянства чи підданства жодної держави, називають особами без громадянства, або **апатридами**, а тих, хто є громадянами двох або більше держав, – **біпатридами**.

Правовий статус громадян відрізняється від правового статусу іноземців та апатридів. Наприклад, громадяни, на відміну від іноземців чи осіб без громадянства,

мають право стати державними службовцями, обирати або бути обраними до органів державної влади чи місцевого самоврядування, заснувати політичну партію або бути її членами тощо. Іноземці та апатриди не мають обов'язку захищати Україну.

Завдання 2. Прочитайте статтю і поясніть, що таке єдине громадянство, чому переважна більшість держав не надають своїм громадянам можливості стати біпатридами.

Із Конституції України

Стаття 4

В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства в Україні визначаються законом.

2. Як набути громадянства України

Усі громадяни України мають рівні права і свободи, незалежно від часу та підстав набуття громадянства, визначених законом.

Набути громадянства України можна через:

- походження дитини від батьків, які є громадянами України;
- народження на території України;
- прийняття до громадянства (за умов: проживання на території України протягом п'яти років, знання державної мови, визнання й виконання Конституції та законів України, обов'язок вийти з попереднього громадянства);
- поновлення в громадянстві України;
- усиновлення громадянами України тощо.

Питання щодо зміни громадянства дитини вирішують батьки, однак у віці дитини від 14 років вони мають отримати на це її згоду.

Завдання 3. Працюючи у малих групах, оберіть 2–3 ситуації, сформулюйте закінчення речень та поясніть підстави набуття громадянства України в кожній із них.

1. Семирічний Вася народився в сім'ї громадян України. Одного разу він запитав у вчительки: «Маріє Іванівно, у мене ж нема паспорта, то що – я не громадянин України?» Вчителька відповіла ...

2. Громадянин Естонії звернувся до Президента України з проханням надати йому громадянство України й отримав відповідь, що, згідно з законодавством України ...

3. Колишня громадянка України після семи років проживання в Ізраїлі повернулася в Україну. Комісія при Президенті України з питань громадянства задовольнила її прохання, й вона ...

4. У пари апатридів, які проживають в Україні, народилась дитина. Батьки збентежені – невже й їхня дитина залишатиметься особою без громадянства, аж доки вони не набудуть громадянства України. Юрист їм відповів ...

5. Мойсеєнко Валентина – громадянка України, народила двох дівчаток. Батько дітей – громадянин Сирії Аль Махмед постійно проживає в Україні. Він упевнений, що його доньки стануть громадянками ...

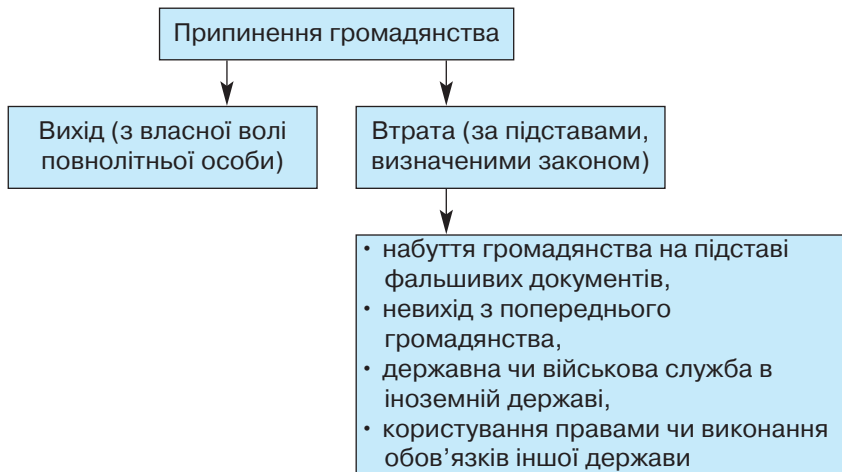
6. Під час відвідування батьків, які проживають у Білорусі, у громадян України Іваненків народилася донька. Вони вважають її громадянкою ...

7. Хлопчика Петрика у пологовому будинку покинула мати – громадянка Молдови. Хлопчик виховувався в Будинку дитини. У віці трьох років його усиновило подружжя – громадяни України. В новому свідоцтві про народження вони записали, що він є громадянином ...

3. За яких підстав припиняється громадянство України

Завдання 4. Працюючи в парях, розгляньте схему і поясніть, як ви розумієте кожне з положень. Визначте, у чому різниця між втратою громадянства і виходом з громадянства. Які органи влади, на вашу думку, вирішують питання громадянства в Україні?

Рішення про вихід із громадянства (як і про втрату, набуття чи поновлення) приймає Президент України, видаючи указ. З клопотанням про це слід звернутися до Комісії з питань громадянства при Президенті України.

Завдання 5. Працюючи у парях, оберіть одну з двох наведених нижче ситуацій та проаналізуйте її. Обговоріть і взаємно оцініть результати роботи одне одного. Порівняйте їх із результатами аналізу ситуацій іншими учнями.

1) До виборчої дільниці завітала Наталя Сорока й забажала проголосувати. Однак виявилось, що вона досі має паспорт громадянки СРСР (держави, яка перестала існувати у 1991 році) й не набула громадянства України.

Чи має Наталя право голосу? Відповідь обґрунтуйте.

2) Громадянин Польщі Григор Терещенко у 65-річному віці виїхав на постійне місце проживання до України. Він звернувся до органів української влади з проханням нарахувати йому пенсію на підставі його тридцятирічного трудового стажу в Польщі.

Чи мав він на це право? Відповідь обґрунтуйте.

Завдання 6. 1) Поверніться до фрагменту казки Джанні Родарі. В якому значенні вживає термін «громадянин» Чіполліно? Визначте, Чіполлоне – батько Чіполліно – є підданим чи громадянином казкової держави. Чим відрізняються ці терміни?

2) Сформулюйте та запишіть короткий висновок про те, яке значення для людини має наявність у неї громадянства. За потреби скористайтесь статтею 25 Конституції України.

.....
Словничок до теми: **громадянин, громадянство, іноземці, апатриди, біпатриди**
.....

1. Подумайте і дайте відповідь: що таке громадянство? Чим відрізняються апатриди від біпатридів? Які підстави набуття громадянства в Україні? Які підстави припинення громадянства в Україні?

2. Дайте письмову відповідь на запитання: чи використовували ви коли-небудь своє свідоцтво про народження і як? Навіщо вам потрібно отримувати паспорт, якщо ви вже маєте свідоцтво про народження?

3. Знайдіть у тексті розділу II Конституції України ті статті, які починаються зі словосполучень «кожна людина має право», «кожному гарантується», «усі мають право», «ніхто не може зазнавати» і ті, в яких вживаються слова «громадяни мають право», «громадяни користуються», «громадянам гарантується». Чим відрізняються ці статті? Чому розділ II Конституції України називається «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»?

Тема 9. ЯКІ ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ МАЮТЬ ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ

Після засвоєння змісту цієї теми ви зможете:

- називати основні права і свободи людини та громадянина;
- коментувати статті II розділу Конституції України, пояснюючи зміст конституційних прав та свобод людини і громадянина;
- описувати конституційні обов'язки громадян України;
- аналізувати правові ситуації щодо дотримання чи порушення основних прав та свобод людини і громадянина;
- оцінювати важливість конституційних прав і свобод та обов'язків для громадянина і держави.

1. Якими є конституційні права і свободи людини і громадянина

Завдання 1. Прочитайте казку Василя Сухомлинського «Віл і Садівник». **Працюючи в парах**, обговоріть: у чому полягає головна думка (мораль) цієї казки? Як ви розумієте висновок Садівника: «Той, кого заставляють працювати хомут і батіг, не може бачити майбутнього»?

«У полі працювали Віл і Садівник. Віл, запряжений в плуг, орав поле. Повільно сунув він по землі – тягти було нелегко. Та Віл зник коритися господареві. Він знав: як тільки стане, то господар боляче вперіщить його батогами та ще й сіна дасть менше увечері.

А Садівник скопав невелику кам'янисту грядочку, підготував на виноградник. Віл уранці чув розмову господаря і Садівника. Тоді Садівник сказав: «Ця кам'яниста грядка навіть волів не під силу». Тепер Віл вухам своїм не вірить: копає Садівник грядку й співає. Із нього піт тече, а він співає, і очі у нього веселі, радісні.

– Садівниче, тобі важко? – питає Віл, порівнявшись із ним.

– Ой, як важко... – відповідає Садівник.

– То чого ж ти співаєш і очі у тебе такі радісні?

– Бо я бачу цю мертву кам'янисту діляночку вже скопану. Бачу на ній виноградні грона. Бачу радість в очах людей.

– Як же ти все це бачиш? – питає здивований Віл. – Цього ж немає.

– Якби людина бачила тільки те, що є, вона не була б людиною. Людина бачить своє майбутнє.

– Навчи мене, Садівниче, бачити те, чого ще немає.

– Добре, – каже Садівник, – зараз я визволю тебе з хомути.

– Але ж без хомути і батога я не зможу працювати, – благає Віл.

Садівник тільки розвів руками й подумав: «Той, кого заставляють працювати хомут і батіг, не може бачити майбутнього». Та він цього не сказав, бо Віл все одно нічого б не збагнув».

Закріплюючи права і свободи людини і громадянина, Конституція України визначає гарантії їх реалізації та захисту. Перелік конституційних (основних) прав і свобод не є вичерпним, інші права, які ми реалізуємо в житті (наприклад, права дітей, учнів, споживачів), містяться у відповідних законах.

Завдання 2. Працюючи в парах з текстом II розділу Конституції України з додатка до підручника, заповніть таблицю.

Права і свободи людини	Статті Конституції України
Громадянські (особисті)	
Політичні	
Економічні	
Соціальні	
Культурні	

Обговоріть у загальному колі, чому права і свободи людини закріплені в Конституції України і називаються основними.

Завдання 3. Працюючи в парах, обговоріть ситуацію та запишіть відповідь до неї у зошит.

Готуючись до уроку, Сергій прочитав кілька статей II розділу Конституції України й помітив, що у статті 27 записано: «Кожна людина має невід’ємне право на життя», а у статті 39 – «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї...» Він звернувся до своєї однокласниці Марії із запитанням: чому в одних статтях мова йде про кожну людину, а в інших – тільки про громадян?

Як ви думаєте, що відповіла Марія Сергію?

2. Які основні обов’язки громадян закріплює Конституція України

Завдання 4. Прочитайте статті 65–68 Конституції України та **обговоріть у загальному колі**: що об’єднує ці статті та у чому їх значення.

Конституційні обов’язки є такими ж важливими складовими правового статусу громадянина, як його права і свободи.

Нехтування конституційними обов’язками не позбавляє людину конституційних прав і свобод, однак, як правило, тягне за собою юридичну відповідальність, що може бути пов’язана з певним обмеженням цих прав і свобод. Наприклад, якщо людина ухиляється від сплати податків, у дію вступають відповідні норми адміністративного чи кримінального права, відповідно до яких до людини застосовується передбачене цими нормами стягнення чи покарання.

Конституційні обов’язки – це необхідні для виконання дії людини, закріплені Конституцією України.

Завдання 5. 1) Прочитайте справу «Чи служитиме Василь в армії» і положення нормативно-правових актів та викладіть сусіду або сусідці по партії основні факти справи так, ніби він чи вона нічого не знають про зміст справи. Вам допоможуть питання схеми аналізу правової ситуації*.

2) **Обговоріть у загальному колі**: якими є конституційні права і обов’язки Василя, як вирішиться ця ситуація?

3) **Подумайте і обговоріть у парах**: чи потребує змін законодавство щодо альтернативної служби. Сформулюйте по три аргументи «за» і «проти» позиції, яку ви обрали.

4) Проведіть **загальнокласну дискусію*** з поставленого питання.

Чи служитиме Василь в армії

Василь мріяв стати ветеринаром, однак після закінчення середньої школи не пройшов до університету за конкурсом. Тоді він влаштувався на роботу до зоопарку доглядати тварин. Весною, згідно із законом про військовий обов’язок, його мали призвати на військову службу. Отримавши повістку, Василь прийшов до районного військового комісаріату й подав заяву, в якій просив направити його на невійськову службу, наприклад, на роботу у міський шпиталь або у приймальник

для бездоглядних собак і котів, аргументувавши це тим, що служити в армії не зможе, оскільки вже два роки є членом пацифістської* молодіжної організації «Прощавай, зброе!».

Із Конституції України

Стаття 34

Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

...Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Стаття 65

Захист Вітчизни... є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають службу відповідно до закону.

Із Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»

Захист України – конституційний обов'язок кожного її громадянина...

...Військова служба є почесним обов'язком кожного громадянина України...

...На строкову військову службу в мирний час призиваються придатні до неї за станом здоров'я і віком громадяни, яким... виповнилося 18 років.

Із закону України «Про альтернативну службу»

Право на альтернативну (невійськову) службу як вид виконання загального військового обов'язку мають при наявності істинних релігійних переконань громадяни України, які належать до діючих згідно з законодавством релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю та служби у збройних силах.

Завдання 6. 1) Поверніться до казки Василя Сухомлинського «Віл і Садівник» та визначте, як пов'язана казка з темою уроку. Порівняйте свої думки з думками однокласників.

2) Сформулюйте та запишіть власний висновок про важливість реалізації громадянином конституційних прав та свобод і виконання обов'язків.

.....
Словничок до теми: **конституційні права і свободи, конституційні обов'язки**
.....

1. Подумайте і дайте відповідь: які права називають конституційними? Які конституційні права громадян України вам відомі? Які конституційні обов'язки вам відомі?

2. Напишіть коротке есе з питання: чи є, на ваш погляд, обов'язки обмеженням ваших прав? Чому?

*Пацифізм – політична та громадська течія, прихильники якої засуджують будь-які війни, негативно ставляться до використання зброї, проповідують мир.

3. Поміркуйте, чому Конституція України містить такий невеликий перелік обов'язків людини і громадянина.

4. Як ви розумієте положення статті 22 Конституції України: «При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод»?

Тема 10. ЯК ГРОМАДЯНИ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ЖИТТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Після засвоєння змісту цієї теми ви зможете:

- розповідати про способи впливу громадян на політику демократичної держави та форми їхньої участі у суспільному житті;
- розтлумачувати поняття «самоврядування»;
- оцінювати важливість участі громадян у вирішенні загальнодержавних питань та проблем життя громади;
- розповідати про діяльність дитячих і громадських організацій в Україні;
- моделювати демократичні процедури прийняття колективних рішень;
- висловлювати власну позицію щодо громадянської активності особи.

1. Як громадяни впливають на політику держави

Завдання 1. Працюючи в парах, прочитайте фрагмент казки Теодора Гейзеля «Слон і пушинка» і обговоріть: для чого мер міста Хтось зібрив мітинг? Як ви розумієте термін «народ»? Чого вдалося добитись хтоськам, залучивши всіх громадян до спричинення галасу?

...Загальне зібрання мешканців джунглів постановляє: щоб припинити негативний вплив на дітей вигадок Хортонна про існування крихітних істот у квітці конюшини, зварити цю квітку в горіховій олії! І тоді у містечку Хтось...

«...Мер міста людний мітинг зібрав.
І хтось-народ що є сили кричав.

Напевно, цілих п'ятнадцять хвилин
Всі Хтоськи кричали:

– Ми – Хтось! Ми – живі!..

...– Послухай-но, хлопче! – мер закричав.

– Час чорний для нас наразі настав.

Тільки лиш грюкіт світового значення
може врятувати нас від кип'ячення.

І якщо не роззявиш ти свого рота,
Загинуть всі Хтоськи! Не стане Народу!

І трапилось диво! І сталося диво!

Урешті Кенгуру той галас почула!

– Боже! – зойкнула вона з хвилювання.

– Там люди! Особистості! Населення!..

Віднині я їх під захист візьму! –
зворушливо мовила мати-кенгуру.
Який симпатичний у них голосок!
Дзвінкий! Веселий! Ти чуєш, синок?
– Я чув! І готовий я їх берегти
від спеки, від дощиків, від холодів!
Нехай особистість з мурашчине око,
Однак особистість вона!
Так думаю я!..»

Завдання 2. Працюючи в парах, обговоріть, чи відрізняється за значенням слово «демократичний» у таких словосполученнях:

- 1) демократичний одяг;
- 2) демократичні вибори;
- 3) демократичні процедури;
- 4) демократичний політичний режим;
- 5) демократичний стиль життя.

Обговоріть у загальному колі, що таке демократія. Зберіть усі можливі варіанти визначення цього терміна та узагальніть їх.

Завдання 3. Прочитайте текст і подумайте, які з наведених форм впливу на політику держави та активності громадян видаються вам найефективнішими, чому? Свою думку обґрунтуйте прикладами з життя.

Громадянам України гарантується **право на участь у державному управлінні**, що передбачає:

- участь у веденні державних справ безпосередньо – через референдум, громадські слухання, дорадчі опитування та ін.;
- можливість обирати та бути обраними до представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування;
- рівний доступ громадян до державної служби.

Здійснення цього права допомагає громадянам почуватися господарями своєї країни.

Якщо громадяни бажають вплинути на вирішення якогось питання чи проблеми суспільного життя, вони можуть скористатися конституційним правом **збиратися мирно без зброї**. Формами реалізації цього права є:

- збори і мітинги – організовані мирні масові зібрання громадян в означеному місці із зазначеною метою;
- походи – організовані довготривалі з перервами для мітингів, пікетувань, відпочинку мирні масові рухи за певним маршрутом;
- демонстрації – організовані мирні масові проходження громадян по тротуару або проїжджій частині дороги з політичними вимогами і гаслами;
- пікетування – прилюдне виявлення громадянами своїх соціально-політичних, економічних та інших інтересів, що проводиться, як правило, біля будинків органів влади.

Громадяни можуть вдаватися й до проведення інших акцій як протестного (голодування, наметове містечко, бойкоту), так і не протестного характеру (вело- чи автопробіг, естафета, конференція, фестиваль та ін.).

Завдання 4. Працюючи в малих групах, визначіть, про яке право або права громадян ідеться у кожній наведеній нижче ситуації. Підтвердіть свою думку відповідними статтями розділу II Конституції України.

1) У день голосування громадянин Микита Чайченко завітав до виборчої дільниці й віддав свій голос за кандидата у депутати від однієї з партій.

2) Центральна виборча комісія оприлюднила результати консультативного референдуму щодо двопалатного парламенту: «за» висловилися 68 відсотків виборців, які взяли участь у референдумі.

3) Мешканці селища Лугове обрали Світлану Марочко головою селищної ради.

4) Мешканці центральної вулиці містечка звернулися до органів місцевого самоврядування з пропозицією провести місцевий референдум щодо перейменування їхньої вулиці у «Паркову».

5) За результатами конкурсного відбору Олексій Петренко був призначений на посаду директора департаменту одного з міністерств.

6) Громадяни міста Калинівка провели на центральному майдані мітинг проти будівництва на околиці міста сміттєпереробного підприємства.

Представте результати роботи іншої групи. Порівняйте свої думки з текстом підручника.

2. Що таке самоврядування

Громадяни України – це народ держави, а жителі села, селища або міста, об'єднані за місцем постійного проживання, складають **територіальну громаду**, яка має право здійснювати **місцеве самоврядування** – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України.

Із Конституції України

Стаття 7

В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування.

Стаття 140

Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – мешканців села чи добровільного об'єднання у сільську громаду мешканців кількох сіл, селища чи міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

... Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради.

Стаття 141

До складу сільської, селищної, міської ради входять депутати, які обираються мешканцями... на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки.

Територіальні громади на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування обирають строком на чотири роки відповідно сільського, селищного та міського голову, який очолює виконавчий орган ради та головує на засіданнях.

Голова районної та голова обласної ради обираються відповідною радою і очолюють виконавчий апарат ради.

Отже, так само як громадяни держави передають владні повноваження обраному ними парламенту та Президенту, так і певна територіальна громада обирає свої місцеві органи самоврядування: депутатів сільських, селищних, міських рад та сільського, селищного, міського голову, який керує відповідною радою. Інтереси кількох територіальних громад представляють районні та обласні ради. Вони теж є виборними представницькими органами і складаються з депутатів. Голови цих рад обираються з їхнього складу на засіданнях рад.

Ради видають місцеві підзаконні акти – рішення (наприклад, про введення місцевого податку, правила утримання собак, паркування автотранспорту тощо).

Із Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»

Стаття 26

До компетенції місцевих рад народних депутатів належить установлення відповідно до законодавства правил з питань благоустрою території, населеного пункту, забезпечення в ньому чистоти, порядку, торгівлі на ринках, за додержання тиші яких передбачено адміністративну відповідальність.

Самоврядування здійснюється також через органи самоорганізації населення, наприклад, через будинкові, вуличні чи квартальні комітети, товариства тощо.

3. Чи будуватимуть через селище кільцеву дорогу

Завдання 5. Працюючи в малих групах, прочитайте та **проаналізуйте правову ситуацію** про селище Урожайне. Обговоріть запитання до ситуації, спробуйте дійти спільної думки з кожного з них. Представте результати роботи класу.

Які органи місцевого самоврядування існують в Урожайному та які в них повноваження?

Що обмежує впливовість органів місцевого самоврядування у цій ситуації?

Які дії реалізували мешканці селища для розв'язання ситуації і які наслідки вони мали?

Що потрібно зробити, щоб вона була розв'язана? Що б ви порадили мешканцям Урожайного?

Чи почують мешканців Урожайного в парламенті

Мешканці Урожайного дуже пишалися тим, що їх затишне зелене селище розташоване лише за 30 км від столиці. Аж раптом в один день їхнє життя змінилося: урядом було прийнято рішення про будівництво столичної об'їзної кільцевої дороги, яка має пролягти через Урожайне, поділивши його навпіл.

Мешканці селища були одностайні у своєму проханні – віддалити дорогу від Урожайного. Однак влада навіть не вислухала групу громадян, які приїхали до столиці, щоб вирішити це питання.

Тоді селищна рада організувала й провела місцевий референдум. Мешканці Урожайного знову були одностайними: 99 % проголосувало за віддалення кільцевої дороги.

Активісти громадської організації «З віддалення дороги від Урожайного», що нещодавно виникла, у своєму зверненні до влади заявили: мешканці не проти дороги, вони розуміють проблеми з транзитним транспортом у столиці, однак для збереження їхнього затишного селища вимагають розглянути інший проект будівництва, наприклад підземного тунелю. Занепокоєні й екологи, адже селище опиниться в «газовому котлі», а рівень забруднення навколишнього середовища в селищі зросте у 5–7 разів!

Голова селищної ради Урожайного заявив: «Територіальна громада тест на громадянську зрілість склала, справа за тим, – чи почують нас у парламенті...».

Завдання 6. Які нові знання ви отримали на уроці? Про що ви хотіли б дізнатись більше? Як те, що ви сьогодні обговорювали, пов'язане з вашою роллю громадянина України? Які думки, почуття викликала у вас ця тема?

1. Подумайте і дайте відповідь: у чому полягає право громадян на участь у державному управлінні? Що означає право громадян збиратися мирно без зброї? Що називають територіальною громадою? Що таке місцеве самоврядування? Які права сприяють активності громадян України у суспільному житті?

2. Пригадайте або знайдіть у ЗМІ ситуацію, коли громадяни, зібравшись разом, намагалися вирішити те чи те питання. Чи вдалося їм це зробити? Чому?

3. Чи погоджуєтесь ви з тим, як кажуть у народі: люди не звертаються до влади у двох випадках: тоді, коли все добре, і тоді, коли вони їй не довіряють. Думку обґрунтуйте.

4. Як створюються і діють громадські об'єднання та молодіжні і дитячі організації

Завдання 7. Працюючи в загальному колі, обговоріть: навщо громадяни об'єднуються? Які форми об'єднання громадян ви знаєте? Що означає конституційне право громадян на об'єднання?

Із Конституції України

Стаття 36

Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів...

Кожна людина має право об'єднатися з іншими для задоволення, реалізації, захисту своїх інтересів (наприклад, спортивних, екологічних, художніх тощо). Такі об'єднання необхідні людині, якщо вона не в змозі вчинити певні дії чи досягти бажаного власними силами або прагне діяти спільно з однодумцями. Вони дуже різноманітні, як й інтереси людей: одних об'єднує любов до домашніх тварин, інші занепокоєні станом навколишнього середовища і спільними зусиллями намагаються вирішити ці проблеми, є й ті, хто бажають брати активну участь у політичному житті суспільства.

Об'єднання громадян – це добровільні, самоврядні союзи, створені за ініціативою громадян на ґрунті їхніх спільних інтересів для досягнення спільної мети, заявленої у **статуті** такого об'єднання.

В Україні діють чисельні недержавні організації, асоціації та добровільні групи, що називаються **громадськими організаціями**. Це, наприклад, кооперативи, творчі, наукові, професійні спілки, благодійні організації, групи, що опікуються охороною навколишнього середовища чи освітою, недержавні установи та організації різного спрямування, недержавні засоби масової інформації тощо. Залежно від території, на якій діє організація, розрізняють регіональні (місцеві), загальнодержавні та міжнародні громадські організації. Громадяни України також мають право бути засновниками або членами **політичних партій**.

Окремим законом регулюється утворення і діяльність **молодіжних і дитячих організацій**. Це воєнно-патріотичні клуби, спортивні організації, клуби за інтересами (наприклад, юних журналістів, юних підприємців, екологічні рухи тощо).

Завдання 8. Об'єднайтесь у п'ять малих груп і прочитайте положення законодавства, наведені нижче. Перші чотири групи «створюватимуть» молодіжну або дитячу громадську організацію, а п'ята представлятиме громадян поза громадськими організаціями.

Завдання для першої–четвертої груп:

- визначте, яке саме об'єднання створюватиметься;
- придумайте його назву;
- складіть перелік основних положень статуту;
- придумайте символіку (емблему, логотип, девіз організації);
- визначте, якою є процедура легалізації, та складіть заяву чи повідомлення;
- підготуйтеся до яскравого і привабливого представлення результатів своєї роботи класу, під час якого бажано загітувати та залучити «вільних від членства громадян» до своїх організацій.

Завдання для п'ятої групи:

- підготуйте запитання для оцінювання результатів роботи інших груп, що ставитимуться під час презентації. Не забувайте, що ваші запитання мають ґрунтуватися на положеннях законодавства;
- коли перша–четверта групи представлятимуть свої організації, оберіть одну з організацій, до якої ви хотіли б вступити. Обґрунтуйте свій вибір.

Із Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації»

Стаття 2

...молодіжні громадські організації – об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів...

...дитячі громадські організації – об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства...

Стаття 4

Засновниками молодіжних та дитячих громадських організацій можуть бути громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, які досягли 15-річного віку. ...

Стаття 5

...Індивідуальними членами молодіжних громадських організацій можуть бути особи віком від 14 до 35 років, індивідуальними членами дитячих громадських організацій – особи віком від 6 до 18 років. Вступ неповнолітніх віком до 10 років до дитячих громадських організацій здійснюється за письмовою згодою батьків, усиновителів, опікунів або піклувальників. ...

Стаття 6

Статус молодіжних та дитячих громадських організацій і їх спілок визначається відповідно до цього Закону та Закону України «Про об'єднання громадян»

Із Закону України «Про об'єднання громадян»

Стаття 9

Об'єднання громадян України утворюються і діють з всеукраїнським, місцевим та міжнародним статусом....

Стаття 10

Рішення про заснування об'єднань громадян приймаються установчим з'їздом (конференцією) або загальними зборами.

Стаття 13

...Статутний документ об'єднання громадян повинен містити:

- 1) назву об'єднання громадян, його статус, юридичну адресу;
- 2) мету та завдання об'єднання громадян;
- 3) умови і порядок прийому в члени об'єднання громадян, вибуття з нього;
- 4) права і обов'язки членів (учасників) об'єднання;

...

6) джерела надходження і порядок використання коштів та іншого майна об'єднання, ...

Стаття 14

Легалізація (офіційне визнання) об'єднань громадян є обов'язковою і здійснюється шляхом їх реєстрації або повідомлення про заснування. ...

Стаття 15

Для реєстрації об'єднання громадян його засновники подають заяву.

Стаття 18

Об'єднання громадян можуть використовувати власну символіку. Символіка об'єднання громадян затверджується відповідно до його статуту.

Завдання 9. 1) Як те, що ви сьогодні обговорювали, пов'язане з вашою роллю громадянина України? Чи вдалося вам дізнатись більше про те, як і для чого громадяни об'єднуються? Про що ви хотіли б дізнатися більше?

2) Поверніться до казки про Хортон. Обміркуйте: чому голос однієї людинки вирішив долю містечка Хтось?

3) Сформулюйте і запишіть короткий висновок про те, яке значення для людини має її активна участь у житті держави, громади.

Словничок до теми: **територіальна громада, місцеве самоврядування, громадська організація, молодіжні організації, дитячі організації, політична партія, статут**

1. Подумайте і дайте відповідь: що таке об'єднання громадян? Що таке громадська організація? Чим громадська організація відрізняється від політичної партії? Що таке статут?

2. Термін «політика» у перекладі з грецької мови означає «державна діяльність», інколи його тлумачать як уміння (мистецтво) управляти. Поясніть, чому. Як ви це розумієте?

3. Як громадяни України долучені до управління державою? А місцевими справами? Свою думку аргументуйте.

4. Чи є, на вашу думку, надання громадянам країни права вільно створювати об'єднання та бути членами різних об'єднань тестом держави на демократію? Чому?

Тема 11. ЯКИЙ ЗМІСТ ПРАВА НА ОСВІТУ В УКРАЇНІ

Після засвоєння змісту цієї теми ви зможете:

- пояснювати зміст права на освіту в Україні та висловлювати судження щодо його важливості для людини;
- називати учасників навчально-виховного процесу, описувати, використовуючи положення нормативних актів, їхні права та обов'язки і розв'язувати відповідні правові ситуації;
- досліджувати демократичні процеси в житті навчального закладу, функціонування органів учнівського самоврядування.